

ŽUPA ZASTRAŽIŠĆE NA HVARU

IOŠKO KOVAČIĆ

Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara
21 450 HVAR

UDK 262, 1.2

Izvorni znanstveni rad

U radu se na temelju neobjelodanjenih arhivskih vrela iznosi povijest župe Zastrazišće na Hvaru: pretpovijest, naseljenje i prezimena, nastanak župe s popisom župnika, sakralni spomenici, bratovštine, vjerske prilike u prošlosti i školstvo.*

Da je područje današnjega sela Zastrazišća na istočnome dijelu otoka Hvara bilo dobro naseljeno najkasnije u mlađe kameno doba, svjedoči svetišta-utvrda na Veloj Glavi te nalazi u špiljama u Pokarveniku. Slijed naseljenosti u rimsko doba potvrđuju pak ostaci gospodarskih zgrada od 2. do 7. st. po Kr., a nalaz keramičkih košnica iz toga vremena govori o trajnoj proizvodnji meda kao otočkog proizvoda uvijek visoke kakvoće.¹

Šutnja arheoloških i pisanih izvora koja ovija prošlost otoka Hvara u razdoblju ranoga srednjega vijeka ponajpače se odnosi na njegov istočni dio, gdje je i Zastrazišće. Prema Statutu stare hvarske općine (Komune) redigiranom 1331.g. očito je da je ovaj dio otoka - zvan onda kao i danas Plame - bio nenaseljen, u općinskom vlasništvu te pričuvan za ispašu, sječu drva i sijanje žitarica, dok su naselja bila isključivo uz plodnu ravnicu (Starogradsko i Jelšansko polje) u središtu otoka. No to je (nadasve u kasnijem razdoblju) bilo samo teoretsko stanje. U zbilji je, zbog množenja pučanstva u starim otočkim naseljima i sve veće oskudice obradivog zemljišta, neprestano dolazilo do prisvajanja i krčenja zemlje i u ovim zabranjenim područjima - bilo nezakonitim

* Preminulom hvarskom biskupu mons. Celestinu Bezmalinoviću, stolujućemu mons. Slobodanu Štambuku te ranijem hvarskom generalnom vikaru mons. Josipu Šantiću pisac zahvaljuje na uvidu u Biskupski arhiv u Hvaru (BAH), a baštinicima dr. Jerka Machieda za uvid u Arhiv Machiedo u Hvaru. Posebno zahvaljujem zastražiškom župniku vlč. don Josipu Franuliću, koji mi je omogućio istraživanje u mjestu i u tamošnjem župnom arhivu (ŽAZ), te dao više korisnih podataka. Kolegi Zdravku Fistoniju te Ivi Vučetiću hvala na fotografijama.

¹ M. NIKOLANCI: Antikni spomenici otoka Hvara (i dr.), Popis spomenika otoka Hvara, Split 1958, 42, 47, 48, 49; N. DUBOKOVIĆ NADALINI: Srednjovjekovni i noviji spomenici otoka Hvara, Popis spomenika otoka Hvara k.g., 81; G. NOVAK: Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1972, 15-16 i 22-23; J. HAYES, T. KAISER, B. KIRIGIN, N. VUJNOVIĆ: Sistematska rekonosciranje Zastrazišća i Poljica i iskopavanja u spilji Badanj (Veli Pokrivenik) u 1990. i 1991. godini, Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara 162/1994, 70-75.

uzurpacijama (koje su kasnije najčešće bivale legalizirane), bilo zakonitom općinskom zemljišnom investiturom, tzv. gracijom². Privođenje pak iskrčene zemlje trajnom nasadu vinove loze - glavnoj otočkoj kulturi - značilo je i stalno naseljavanje dotle pustih ili samo povremeno naseljenih dijelova otoka Hvara, pa tako i Plama sa Zastrazišćem.

To stalno prodiranje svjedoči i revizija općinskih zemalja iz 1407. godine kad ovdje nalazimo "brdo zvano Stražišće" (montem appellatum Strazischie) te crkvu sv. Barbare (ecclesiam sanctae Barbarae) kod položaja Huhorača, kako se ta lokalitet i danas zove. Iako još prevladava općinski posjed, javlja se već posebnički vlastelinski, a poimence su spomenuti vlasnici gospa Bolja, ser Vidoš Desković te Prvoš i Nigoj(e) Županić. Druga revizija istih zemalja iz 1425.g. spominje, pored istih lokaliteta te nekih od već navedenih posjednika još i druge vlasnike, tako vlastelu Gazarović i Zečić, i, što je posebno važno obrađivače Radića Gordila (=Gordiljić, danas Gurdulić iz Vrisnika?), Radića Zoranića, Utišena Obradovića, Martina Kovačića, Jurja (Juraj!) Blaškovića baštinike Zorana Gojića (=Zoranić?), Radinića, Marinelića te Dobrića Kortelašića³. - Brdo Stražišće koje se bilježi u oba izvora nesumnjivo je današnja Vela Glava (316 m), koja je nadjenula ime selu, a naziv jasno označava stražarenje na ovom vrhu od pretpovijesti do prvih stoljeća novoga vijeka⁴.

Pučanstvo

Nastanak Zastrazišća kao stalnog naselja uglavnom u 15. stoljeću potvrđuju i spomenute gracije - investiture na općinskoj zemlji. Tako je 1454 ser Sivestar Zečić dobio zemljište za kuću i vrt "i(n) piame sastrasischie i(n) Cucoraza" kod svog posjeda, za 4 šolda godišnje, a iste godine za istu svotu Juraj Radojević nastanjen u Vrisniku dobiva kraj svojih loza i smokava na jugu Vele Peče u "Zastrazischie" teren za kuću, dvorište i vrt; god. 1459. dobiva graciju Juraj Lukanić (i ovo je prezime vrisničko!) u zastraziškom odlomku Podstranje (i/n/ podstranne) kraj zemlje ser Nikole Lukojevića i ser Antu

² N. DUBOKOVIĆ NADALINI: Dio otoka Hvara što se zove Plame, Zadarska revija 4/1990 (pretiskano u: Zapisi o zavičaju, Jelsa 1970, 24-30); ISTI: Stvaranje i razvoj zemljišnog posjeda u Zavali, Anali Instituta JAZU u Dubrovniku IV-V/1955-56 (pretisak u Zapisima o zavičaju k. g. 122-124); J. KOVAČIĆ: župa Bogomolje na Hvaru, Služba Božja 1/XXXV., Makarska 1992, 128-129. - Tako i 1486. godine dopusti mletačka vlada da u Plamama siromasi mogu dobiti zemljišta veličine 10 za 10 paša za kućice i vrtove, uz godišnji najam (livel) Općini od 4 šolda ali nikako zemlju za sadnju loze! (Arhiv Boglić-Božić u Hvaru, XII., 3, 6) - što je bilo samo mrtvo slovo na papiru.

³ (S. LJUBIĆ:) Statuta et leges... civitatis et insulae Lesinae, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium I., III., Zagrabiae 1882-3, 345 i 354-355.

⁴ Brdo Stražišće i obližnji toponim Zastrazišće postoji i u Srimi blizu Šibenika (F. DUJMOVIĆ-G. FISKOVIĆ: Romaničke freske u Srimi, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 11, Split 1959, 23). "Stražišće" je u starini bio naziv za današnje brdo Glavicu (s križem) sjeverno od Staroga Grada; na obližnjem je položaju "Xastrasischie" dobio graciju klesar Andrija sa sinom Dujmom 1465.g. (Arhiv Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara u Hvaru, Libro Grazie N=0 ser. 124).

Zečića, a prije spomenuti ser Silvestar Zečić p. Stjepana opet na Huhorači zemlju za vinograd, kod lokve baštinika Nikole Lukina i drugih lokava, te zemljišta posebnika. God. 1460. dobiva Dobrić Kortelašić kod Vele gomile iza Zastrazišća zemljište za kuću i držanje goveda, u blizini Bogdana Zoranića, ser Ivana "Perotića" (=Piretića) i Općine, za 2 šolda godišnje, a 1465. Općina daje Jurku Dabiživljiću ? 30 motika zemlje kod Plitvine, Ratca i Županščine odn. Prodanić-Njive u Zastrazišću, te Marinu Gordiliću zemlju za sijanje u Lazima "pod brdom Stražišće" ⁵.

God. 1518. spominju se ovdje prezimena "Scarbcich", Radojević, Dražić, Glega, Kurtelašić i Bonković (potonji kasnije i danas u Gdinju), 1519. Heladić (kasnije također u Gdinju), a 1520. Brešković⁶, u 17.st. prozvani Novak i odseljeni u grad Hvar⁷. God. 1538. bilježi se prezime Radićević, a 1539. Zoranić i Hvistonjić (q/ui/stognich), danas Fistonić⁸. God. 1557. navodi se prezime Marinić, 1559. Kumparović, 1571. Domjanović/Damjanović i Dušić ? zv. Dapković uz vlastelu Gotifredi i Gazarović, 1572. Bokanović (danas: Bokan) i Bartučev, a 1575. Glegić⁹. God. 1573. ovdje su i prezimena Skrivanić, Cvitanović i Radonjić, 1589. "bribcich" (=Pripčić ?), 1590. Jelčić, Zaninović i Benčić, 1593. Krstinić, a 1596. Hančević (od 17.st. na Brusju i u Hvaru), Mladinović te vlastela Berislavić u Prapatnom dolcu ¹⁰.

God. 1605. zapisano je u Zastrazišću prezime Božidarović, 1614. Matijašević, Grupčević i Rojić ("Rogich", Roić), a 1621. Parunić¹¹. God. 1606. ovdje je Lučić doseljenik iz Podgore, dok 1646. dobivaju gracije uz razne Zastraziščane i neki doseljenici s kopna, tako Devčić iz Podgore te svećenik Pavao Markušić iz Duvna, uz Jurakovića zv. Tarbušković i Vranjicana,

⁵ Libro Grazie (4), 57v, 73, 71v, 84v, 116, 118 - usp. N. DUBOKOVIĆ NADALINI: Nekoliko topografskih i posjedovnih bilježaka iz XV stoljeća, Zapisi o zavičaju (2), 46 (pretisak iz Priloga povijesti otoka Hvara I./1959). - Davanje zemlje u graciju vlasteli (koja zemlju naravno nisu osobno obrađivala, već su je davala u podzakup) također je značilo trajno naseljavanje dotičnih mjesta.

⁶ Arhiv Centra (4), Mali fondovi 224 (ostavština don Kuzme Vučetića), Extraordinarior(um).

⁷ God. 1574. spominje se u uvali Pokarvenik Novak Brešković s plemićem Gazarovićem, a 1576. isti je u Gdinju, a Ivan Brešković u Zastrazišću (S. PLANČIĆ: Inventar arhiva Hektorović, III., Stari Grad 1984, 169 i 182). God. 1626. Stjepan Novaković ili Brešković iz Zastrazišća prodaje Gazaru Andelinoviću težačka prava na zemlju u Pokarveniku (Povijesni arhiv u Zadru, Arhiv Hvara, kut. 6,374v-375v). God. 1645. spominju se kao "Brescovich ora chiamati Novac) uz ostatke njihovih kuća u Gornjem polju (isti Povijesni arhiv, Fond Novak, II., 1), a 1671. navode se u Hvaru kao Brešković zv. Novak i Novak zv. Buzolić, kada prodaju Angelinijevima zemlje u Zastrazišću (isti Arhiv Hvara, kut. 10, svešč. 8, Instrumenti 3, Duodo, 4-5v). I god. 1801. zabilježen je u Zastrazišću položaj Novakovi Vartli (Arhiv Hvara, kut. 28, Libro sesto instrumenti).

⁸ Arhiv Hvara (7), kut. 1, nepagin.

⁹ S. PLANČIĆ (7), 146, 151, 156, 158, 162, 163, 175.

¹⁰ Arhiv Hvara (7), kut. 2, 368r-v i 474v-475; kut. 3, svešč. 1588. g., 319v te 344; kut. 3, Instrum. Petro Longo, 275; kut. 3, ... Bondomier... Instrumentorum Primus, 174v-175v.

¹¹ BAH, Visitatio Cedulini Ins. Pharensis et Issae, 340, 387, 490/I. 503/IV.

investiranih 1647. god.¹² God. 1607. tu je prezime Stradiotti (danas: Štradiol) 1619. Zoranić zv. Moro, 1624. Brivčić ? (=Pribčić ?) ili Kurčelašić, a 1626. Paršić ?¹³. God. 1610. tu nahodimo prezimena Krstinović i Bezerović, a 1658. Grabanović i Zoranić zv. Čikinić¹⁴.

Prvih desetljeća 17. stoljeća stvaraju u Zastrazišću veleposjed investiturama na općinskoj zemlji obitelj Haračić (o kojoj vidi uza Sv. Barbaru) te vlastela Anđelinović-Angelini. God. 1624. sagradio je u zastraziškom odlomku Podstranje Gazar Anđelinović kulu (na nesreću do polovice porušenu u svrhu dobivanja građevinskog materijala ! - 1949. godine), na koju je postavio jedan od starijih hrvatskih natpisa na otoku:

**KO/y?/E YM DIDICHIE STAVI
AN/g?/ELINOVICHIE M OSTAVI.MDCXXIII.**

Angelinijevi su (sa sjedištem u Jelsi) dominirali Zastrazišćem - gotovo poput kontinentalnih feudalaca - sve do oko 1835. godine, kad je njihov ovdašnji veleposjed kupila obitelj Duboković-Nadalin iz Pitava, kasnije u Jelsi¹⁵.

¹² Arhiv Boglić-Božić (2), IX., 112 i Arhiv Centra (4), Grazie, VI., 72v-73, 81, 82v, 88, 90.

¹³ Arhiv Hvara (7), kut. 4, spisi bilješ. Barbisa, 397v; kut. 5, Instrumentor(um), 602v; kut. 6, 222, 454r-v. - U nedatiranom popisu općinskih dužnika iz prve trećine 17.st. (Arhiv Boglić-Božić (2), IX., 121, 25v) u Zastrazišću su prezimena: Banić, Bašić, Bezerović, Bričević?, Bokanović, Domjanić, Grubac, Hančević, Hviston(j)ić, Krstinović, Kurtelašić, Marojević, Mladinić, Paršić, Vrvolić, Ursić "iz Krajine" (=Brela) i Zaninović. U isto se vrijeme u selu spominje i posjed Ivanić-Ivaneo (isti arhiv Boglić, IX., 112).

¹⁴ BAH, Processi criminali 1591... 1617, 390 i Milani Visitaciones Extraordin., 1175 i 1177.

¹⁵ N. DUBOKOVIĆ NADALINI (1), 82; Arhiv Centra (4), Grazie, I., 111 (Gazar Angelini obitelji dobiva u Črvnju - gdje im je kasnija ladanjska zgrada - 180 motika zemlje 1615.g.); isti arhiv, Libro primo... Gratie... Morosini, 7 (isti Gazar "Anzelin" dobiva 1621. graciju za kuću u uvali Dubac, kod Zečić-Leporini i Zaninović); Arhiv Hvara (7), kut. 6, 209v-210 (Kurtelašić prodaje zemlju Gazaru 1623.g.); Arhiv Centra (4), Arhiv Kasandrić, svez. 30 (oporuka Gazara Angelinija 1645.g. kojom ostavlja u fideikomis uvalu Pokarvenik te "kuću, dvor, gustirnu i vrt koje je stekao i sagradio u Podstranju); isti Arhiv Centra, Arhiv Remigija Bučića, 8, 2, 38-44; isto, 19, 4, br. 144 (2), 175 (2) 309 (2); isto, 32, 118, 241 i 265 (brojne gracije i kupnje Angelini u 17. i 18.st.); Povijesni arhiv u Splitu, NS CXXVII., 1 (bilješ. J. Zucca-Tirabosco), passim (brojni težački ugovori Zastraziščana na zemljama Angelini). - Natpis je (izvorno nadvratnik ulaznih vrata, sada u tri komada dužine od 36, 40 i 76 cm a širine 14-18 cm) s kule skinuo oko 1930. dr. Grga Angjelinović, zajedno s baroknim grbom (51 x 38 cm) s prostrijeljenim zecom koji navodno bio na bunaru, a danas se i nadvratnik i grb čuvaju u baštinika, odvjetnika Budislava Angjelinovića u Splitu (Biokovska 2), kome topla hvala na uvidu. Treba međutim istaknuti da su stara hvarska vlastela Anđelinovići (hrvatski je oblik samo na ovom natpisu, a inače ih izvorno navode romanizirano kao Angelini i sl.) potomci Anđelina, sina Matija Zečića iz 15. st. (I. KOVAČIĆ: O kući tzv. Hektorović na gradskom zidu u Hvaru, *Prilozi povijesti otoka Hvara* X, Hvar 1997.80-81, te da je zadnji od ovoga roda umro u Jelsi 1901.g. (Arhiv Centra /4/, Zapisnik Gamulina, Mali fondovi 232). Sućuranski pak Anđelinovići (Angjelinovići, ranije i: Anzelinovići) doselili su se u Sućuraj iz Makarskog primorja istom sredinom 17. st., pa s prije spomenutom plemićkom obitelji, osim istog odn. sličnog prezimena, nemaju nikakve veze (usp. J. KOVAČIĆ: Župa Sućuraj - prošlost i sakralni spomenici, rukopis pripremljen za tisak). O rušenju kule v. dopis Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju iz 1951. u Arhivu Centra (4), Dokumentacija, 48) - O kupnji imanja i pozitivnoj ulozi Dubokovića u selu v. BAH, svez. Zastrazišće, 1862-1.

su u

Boka

Mari

Slad

dosel

godir

Bašić

vić,

Marij

čić¹⁸,

Ivan

mić²⁰

mena

Jerko

mičić

ili Ku

zv. Je

nju se

Gluš

Velju

ili Še

Rudar

16 Arh

stan

spor

je ož

17 BAH

18 Arhi

19 BAH

20 Arhi

što s

21 BAH

kut.

22 Arhi

23 Arhi

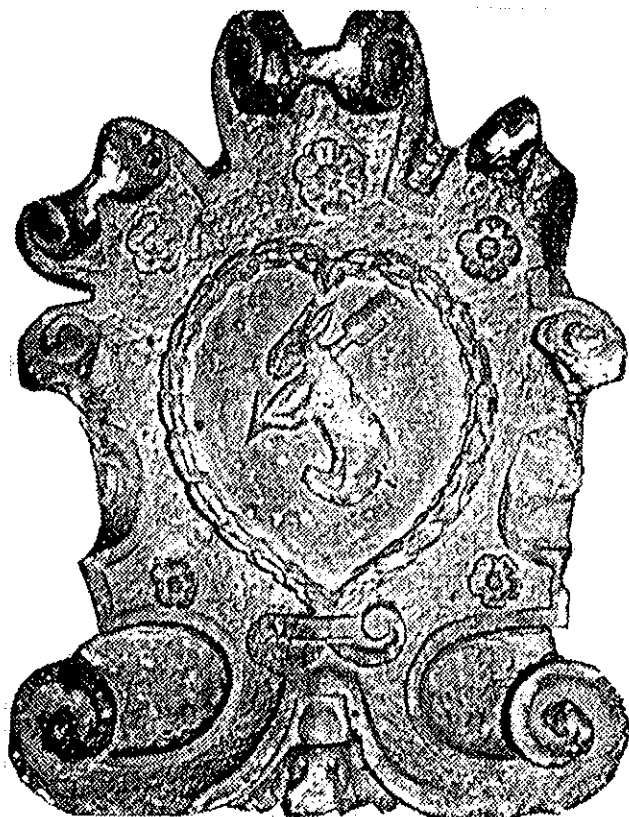
24 BA

Cou

God. 1673. načinjen je bio prvi poznati popis pučanstva na Hvaru, kada su u Zastraišću bila prezimena: Bakotić, Banić, Barbarić i Barbarin, Bezerović, Bokanov, Domjanić, Gvozdinović, Hančević, Hvistonjić, Jurčev, Kurtelašić, Marinac ?, Mateljanov (Nikola p. Mate - danas: Mateljan), Milić, Radonjić, Sladojev, Srhojević, Zaninović i Zoranić te "novi stanovnik" (povlašteni doseljenik iz Makarskog primorja) Dragićević, koji je ovdje došao oko 1653. godine.¹⁶

God. 1678. spominju se još Bašić, Boglić ?, Marojević, Milićević, Krolotović i Viličić¹⁷, 1686. Marijanović i Zoranić zv. Kurtelašić¹⁸, 1690. Lukanović¹⁹, a 1692. Ivan Kurtelašić p. Tome zv. Tomić²⁰.

God. 1702. nalazimo prezimena Srhoj, Petrićević, Cekinić, Jerković, Perićević, Gvozdin, Kuzmičić i Šperković, a 1721. Jerković ili Kurtelašić (1731.g.: Kurtelačić zv. Jerković)²¹. God. 1748. spominju se Barbarić zv. Bucat, Beroš, Glušac, Prenčević, Rujak, Šperka, Veljus ? i Vlahović²², 1752. Šarić ili Šerić²³, 1762. Mate(l)jan zv. Rudan i Petrić²⁴, 1774. Barbarić zv.

Grb Andelinović-Angelini iz Zastraišća
(Snimio Ivo Vučetić 1997.)

¹⁶ Arhiv Hektorović u ZPZ HAZU u Dubrovniku, svez. 144; usp. N. BEZIĆ-BOŽANIĆ: Popis stanovnika otoka Hvara iz 1673. godine, Čakavska rič I, Split 1991, 34 i 41. - Oko god. 1722. spominje se ovdje "novi stanovnik" Dragićević zv. Moretić (Arhiv Boglić-Božić /2/, IX., 37), pa je očito da su zastražiški Dragićevići isti rod kao i sućuranski.

¹⁷ BAH, svez. Benef. Svih svetih - Pitve.

¹⁸ Arhiv Centra (4), Arhiv Bučić F, XIII. a i Arhiv Bučić, XXXVI., 16.

¹⁹ BAH, Priuli visitatio, 551.

²⁰ Arhiv Centra (4), Oporuke, II.a, 81. - Iste se godine spominje i Luka Mateljan p. Mate (isto, 80), što sve sugerira nastanak prezimena prema patronimiku.

²¹ BAH, Rovetta I. vizitacija, 1035, 1036, 1037 i 1043; de Aspertis Visitatio, 164; Arhiv Hvara (7), kut. 18, Instrumentorum VI. ...Bragadin.

²² Arhiv Boglić-Božić (2), IX., 131.

²³ Arhiv Centra (4), Oporuke, II. b, 231.

²⁴ BAH, svez. Benef. Razni, svešč. Sop:a Benef:o di S. Cosmo e Damiano - Votazione Couageuich, 45 i 46.

Beroš²⁵, a 1800. Mateljan zv. Beroš²⁶.

Starije matične knjige, koje se ovdje spominju od konca 16. stoljeća, nisu sačuvane²⁷, a u kasnijim se maticama i drugim spisima navode prezimena (u zagradama godina vjenčanja ili doseljenja): Matijević iz Solina, sad u Bogomolju (1825.), Zenčić zv. Sipica iz Jelse (1836.), Stella iz Jelse (1852.), Lučić iz Vrboske (o. 1857.), Stipinović iz Nerežišća (1859.), Rubin iz Vrisnika (1859.), Biličić iz Vrisnika (1860.), Kokić iz Pitava (1862.), Šulenta iz Drašnica (1887.)²⁸.

Nema nikakve sumnje da su prvi doseljenici u Zastrazišće došli iz starijih naselja u središnjem dijelu otoka: Pitava, Vrisnika i Vrbanja te iz njihovih kolonija Svirača, Jelse i Vrboske²⁹. Dok se nije iskrčila zemlja, dugo su vremena

²⁵ BAH, Riboli Visitaciones, 378.

²⁶ Povijesni arhiv u Zadru, Fond bratovštinskih knjiga br. 174, Scuola Parochiale di S. Niccolo di Zastrasischie, nepag.

²⁷ Još je 1579. držao kurat neuvezane listove s upisima krštenja i vjenčanja (D. DOMANČIĆ Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu, Arhivska građa otoka Hvara I, Hvar 1961, 45), a tako i 1603., kad mu je naređeno držati uvezanu knjigu (librum alligatum) te početi voditi matice umrlih (Arhiv Centra /4/, vizitacija M. Priulija, Mali fondovi 28, 68); god. 1619. zadnje je ubilježeno krštenje bilo ono kćeri Jure Novakovića iz 1611., a matice vjenčanih nije bilo (Cedulinova vizitacija /11/, 370); god. 1637. i 1679. vodile su se matice krštenih i vjenčanih (BAH, de Georgiis... Visitaciones, 420 i Priulijeva vizitacija /19/, 270); god. 1690. spominje se matica umrlih, a 1700. i ona krizmanih (BAH, ista Priulijeva vizitacija, 551 i Rovetta Visitatio 69), dok se 1802. navodi i anagraf (BAH, Galli... Visitat., 127). Noviji popis župnog arhiva bilježi pak tek jednu stariju maticu krštenih iz 1772.-1831.g. te tri starija anagrafa počev od 18.st., a novije matice tek od 1862. (krizmanih) odn. od 1873.g. (ostale - popis d. D. Lovrića u Inventar javnih, crkvenih i privatnih arhiva otoka Hvara /dodatak/, Split 1957 /publikacija Historijskog arhiva - Hvar br. 4/, 23-24). U Povijesnom arhivu u Zadru (Fond matičnih knjiga br. 1558-1560) čuva se matica krštenih iz godina 1825.-1851., vjenčanih 1825.-1858. i umrlih 1825.-1852. (usp. i bilj. 31).

²⁸ BAH, br. 811/1882 i Povijesni arhiv u Splitu, NS CXII. (biljež. I. Vranković), 1691 i 1692/1884. Najstarija sačuvana matica krštenih u ŽAZ (bilj. 27) bilježi istoga Nikolu Mateljana u dva nadimka: Rudan i Beroš (2v i 3); Glušac kao nadimak Barbarića (1778.g. uz napomenu: iz Bogomolja ! - 8 i 19); 1773. "Cusmicich alias Curtelacich" (74); 1814. Marojević-Šperka (69v), iste godine i Mateljan-Babić (11); "Babić" se kasnije javlja i kao posebno prezime.

²⁹ Tako se Zoranići spominju u 15. st. u Vrbanju (Dominikanski arhiv u Starom Gradu, Kodeks Botteri I., 82v), a npr. 1538. i u Vrboskoj (Arhiv Hvara /7/, kut. 1), Breškovići (kasniji Novak) navode se u Vrbanju od 15. do 18.st. (Libro Grazie /4/, 74v i Kaptolski arhiv u Hvaru, VIII. 38), a 1518. prezime se "Scarbcich" javlja u Vrisniku, kad i Kurtelašići iz Zastrazišća prodaju Tarbuškoviću ili Harašiću zemlju Kruševje kod Vrboske, s međašnicima Hvistonićem i Kurtelašićem. Iste se godine javlja i Tarbušković zv. štradiot, a Jure Bokan ? sin p. Radoja šiminića iz Vrisnika prodaje kuću u Zastrazišću - Mali fondovi, 224 (bilj. 6). Tarbuškovići su stara pitovska obitelj, a i Zaninovići vjerojatno potječu iz Pitava (J. KOVAČIĆ: Župa Grablje na Hvaru, Služba Božja 2/XXXVI., Makarska 1996, 128). Marinići se i Drašići u 16.st. spominju u Sviračima, a Krstinovići u Vrisniku - S. PLANČIĆ (7), 146 i 183. Krstinovići se u Vrisniku spominju početkom 16.st. (J. KOVAČIĆ: Župa Vrisnik na Hvaru, Služba Božja 2/ XXXIV., Makarska 1994, 128). - Neke su se zastraziške obitelji kasnije očito preselile u Bogomolje (Barbarić Mateljan-Rudan, Srhoj).

³⁰ Ta

do

³¹ J.

437

se

žup

gro

Zas

koj

mu:

bili
167.
sma
žitel
iselj
na 2
iz 1'

"kur
župa
ovu
drug
Kapt
Barc
dana
kura
Zase
pasti
je u:
krsti
Niko
erexi
župn
Parro
Presv
prav
ih je
form
izlož

bili pretežito pastiri³⁰. Od ukupno 40 obitelji i 287 stanovnika zabilježenih 1673. pučanstvo je raslo sve do početka 19.st., kada su ga oskudica i bolesti smanjile za tri petine. Nakon toga stalno raste, dosegnuvši najveći broj od 638 žitelja između dva svjetska rata, 1931. godine³¹. Pasivnost je kraja povezana s iseljavanjem uzrokovala da se taj broj u sljedećih 60 godina više no prepolovio, na 296 stanika 1991. godine, ili na gotovo jednak kao i za prvoga znanog popisa iz 17. stoljeća.

Župa

U 16. je stoljeću postojala zajednička "župa selâ u Plamama" kojoj je "kurate" (u biti premjestive kapelane) postavljao tada jedini pravovlasnik otočkih župa, hvarski stolni Kaptol. Od oko 1571. (kako se čini po oskudnim izvorima) ovu su "župu" opsluživala dvojica svećenika, jedan za Zastrazišće i Poljica, a drugi za Gdinj i Bogomolje. Tako je na hvarski Stjepanjdani (2. VIII.) 1573. Kaptol izabrao za "Curatus Villar/um/ pogliçe, et Zastrasischie" svećenika Luku Barozzi-ja, uz nagradu od 12 kadaca masta godišnje, no samo za idućih godinu dana, a 1579. se kao kurat spominje Tezej Leporini (kasnije vizitacije spominju i kurata Marina Radmilića /iz Nerežišća/ o. 1596. - 1598. i 1600. - o. 1603.g.). Zasebnu je zastrazišku župu (s pridruženim Poljicima) utemeljio u svom pastirskom pohodu hvarski biskup Petar Cedulini 19. srpnja 1605. godine: pošto je u skladu s odredbom pohoda od 25. X. 1598. bila u ovdašnjoj crkvi podignuta krstionica i dolično utemeljeno štovanje Presv. Otajstva, uzdignuo je crkvu sv. Nikole na župnu (eccl/es/iam S:ti Nicolai Villae Zastrazischie in Parro/chia/lem erexit), dodijelivši župniku pola kanoničkog nadarja, a zadržavši imenovanje župnika sebi i budućim biskupima (Resseruata sibi ac successoribus suis Parro/chia/lis huiusmo/d/i Collatione). Ujedno je osnovao i bratovštinu Presvetoga i pripojio je opstojećoj Sv. Nikole, a sve je to imalo postati pravosnažno u ožujku 1606. godine. Kasnije su župnike birali župljani, a Biskup ih je samo potvrđivao, što je ukinula austrijska vlast 1814. godine. Zastrazišće je formalno ostalo župom do 1849., kada je, kao i Bogomolje, po imenu postalo izloženom kapelanijom Gdinja, a dotadašnji župnik postaje dušobrižnikom

³⁰ Tako Gazarovići u 16. st. vode parnice protiv zastraziških seljaka, koji im pale šume u svrhu dobivanja pašnjaka - S. PLANČIĆ (7), 189 i isto, I., Stari Grad 1980, 51.

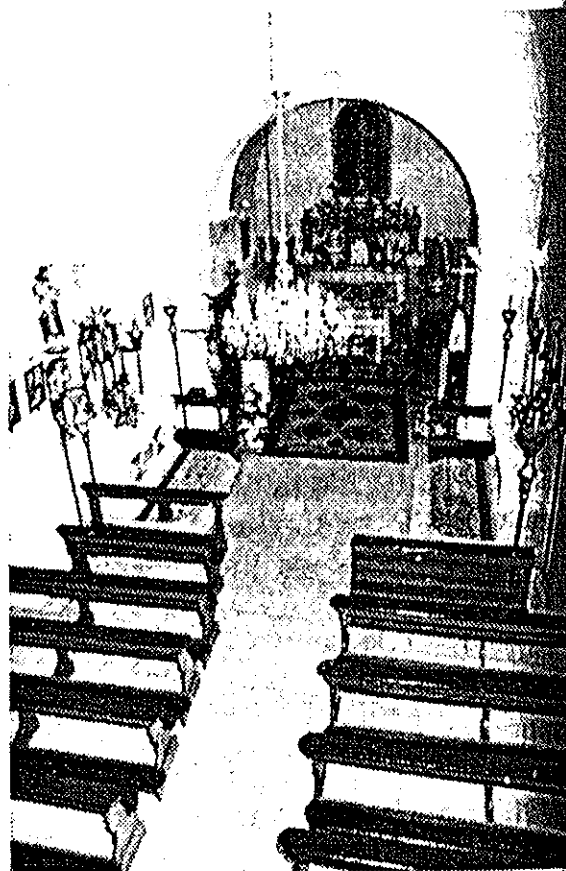
³¹ J. KOVAČIĆ: Iz hvarske kulturne baštine, Hvar 1987 (šapirografirano), 89-90; BAH, br. 212 i 437/1820 (od 500 stanika selo s epidemije spalo na svega 180), 537/1824 (pismo Biskupa Caru da se pučanstvo smanjilo za tri petine), 602/1847 (don Ivan Tomičić odbija zamijeniti bolesnog župnika L. Lučića, jer da je nezdrava voda glavni uzrok bolesti u mjestu), 833/1847 (hara groznica), 328/1848 (hara dizenterija). - Prema paricama matica sačuvanim u BAH (svez. Zastrazišće, Stanovništvo), od veljače 1817. do svibnja 1818. ovdje su umrla 84 župljanina, od kojih 78 od gladi (Inedia) ! - God. 1867. bilo je u Zastrazišću 90 obitelji i 447 stanovnika (225 muških i 222 ženske) - BAH, Duboković... Visitaciones, 510.

(kapelanom-kuratom). Sve to nije za mjesto značilo neku posebnu razliku, a formalno je Zastrazišće ponovno proglašeno župom 1970. godine³².

Crkve

Zastrazišće, župna crkva - pročelje
(snimio Zdravko Fističić 1997.)

Zastrazišće, župna crkva - unutrašnjost
(snimio Zdravko Fističić 1997.)

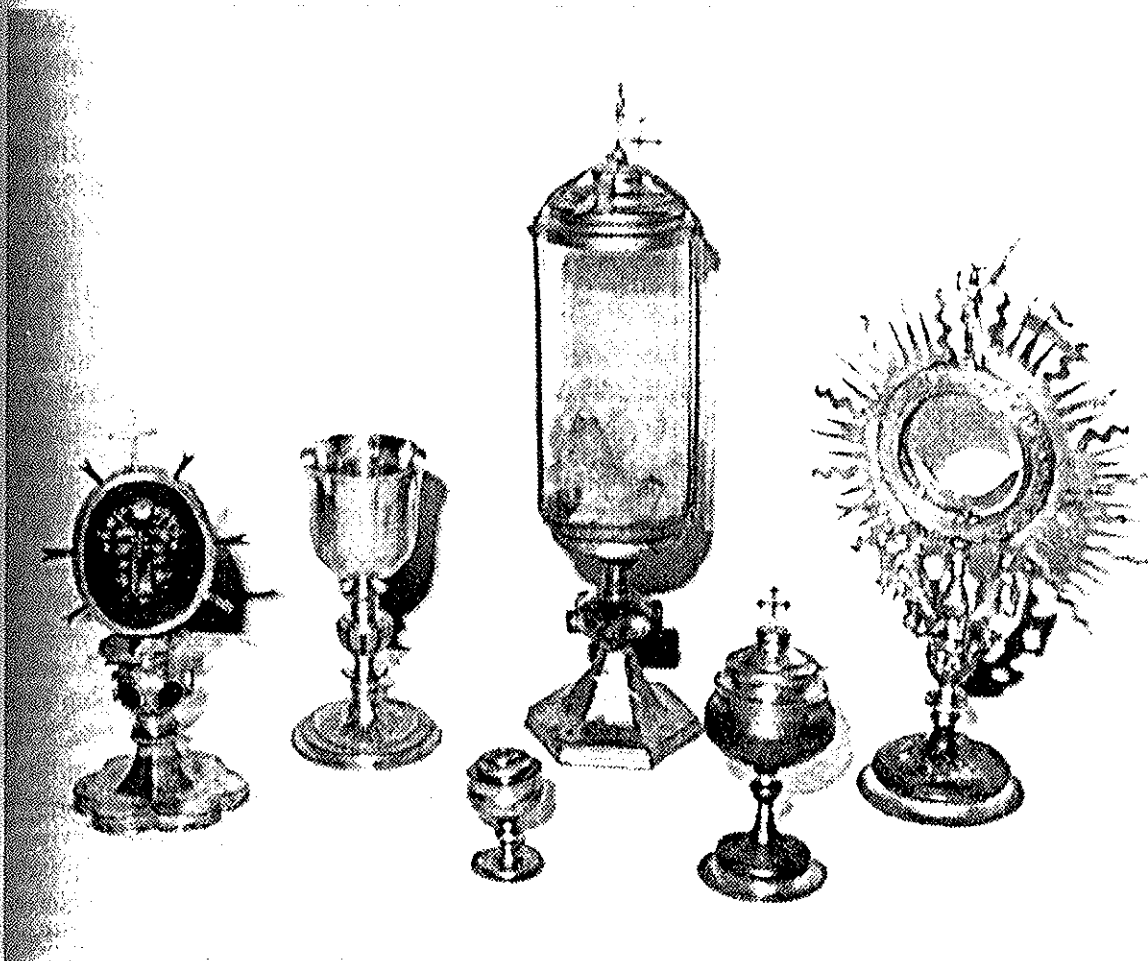
Župnu crkvu sv. Nikole prvi spominje papinski pohoditelj Augustin Valier 1579. godine, a po svoj prilici i neće biti starija od 16. stoljeća, jer su se raniji rijetki naseljenici mogli služiti starom crkvicom sv. Barbare (v.). Unatoč novijem nastanku, po drevnoj je, još pretkršćanskoj predaji podignuta na vrhu izdvojena brijega. Najpotpuniji opis te starije crkve donosi pohod iz konca 1627.g.: crkva je bila malena i tijesna, presvođena, s malom presvođenom apsidom (Capella parua in arco //). Ne računajući oltarić sa strane, imala je jedini žrtvenik u apsidi kojemu je po sredini bila starinska drvena pozlaćena pala (Icona

³² J. KOVAČIĆ: Župa Bogomolje (2), 35 (Ivan Simonetti bio je "kurat Plama" i oko 1568.g. - Arhiv Boglić-Božić /2/, XVII., 8, 11); Arhiv Machiedo u Hvaru, Fond Gazzari, 10, svešč. bilježnika Crassus-a, 11; D. DOMANČIĆ (27) - prema tome ne bi bio točan podatak da je don Luka Barozzi bio kuratom Zastrazišća od 1570. do 1590.g. (usp. BAH, Processi criminali 1591... 1617/54); Cedulinova vizitacija (11), 341-342; Rovettina vizitacija (21), 673; BAH, br. 351/1836 pismo T. Breškovića od 3. X. 1958. (ŽAZ, Miscellanea - navodi BAH, Protokol, 414/1849) Schematismo... 1852, 8; Šematizam hvarske biskupije, Hvar 1976 (šapirografirano), 69.

lign
očite
pozn
mjec
prosi
vrata
konc

kao "
svibn
Bisku
vjerni
Temp
vizita
("vel
ugov
rodor

liku, a lignea antiqua deaurata) s likovima svetaca Nikole, Petra i Pavla; pala je imala i očito novije, dodane dijelove, sa sjevera naslikan lik Majke Božje, a s juga pozlaćen lik sv. Katarine. Na luku je apside bilo uobičajeno veliko raspelo s mjedenim kandilom, a u dnu crkve pjevalište (palcus) za narod, zbog tjesnoće prostora. Na pročelju sa zapada nije začudno bila rozeta, već prozor s lijeve strane vrata; pred crkvom onda stajao nekakav trijem (porticus), a iznad njega ? zvono s konopom.

Zastraišće - srebrenina župne crkve (snimio Zdravko Fističić 1997.)

Sudeći po zapisnicima biskupskih pohoda, ta se crkva (spomenuta i 1637. kao "parua et angusta") nije uopće povećavala sve do konca 18. stoljeća. Dne 26. svibnja 1771. dobiše zastražiški prokurator Grgur Fističić i Juraj Mateljan Biskupovu privolu da se crkva, toliko premalena za tadašnje pučanstvo da su vjernici oba spola čak i za nevremena morali stajati izvan "svetoga hrama" (Sacro Tempio) u vrijeme bogoslužja, poveća i proširi. Proširenje spominju biskupske vizitacije u sljedećih 15-ak godina, a nesumnjivo se odnosilo na gradnju svetišta ("vele kapele"). U svibnju 1789. sklopio je s predstavnicima zastražiške crkve ugovor za njeno dovršenje graditelj Mihovil Raffanelli, nastanjen u Makarskoj a rodom iz Molfette kraj Barija. On se za ugovorene 200 cekina obvezao da će

prema nacrtu (vjerojatno vlastitom) koji je potpisao produžiti crkvu prema zapadu u duljini od 6 lakata, sagraditi novo pročelje s glavnim ulazom, bočnim prozorima, rozetom te preslicom na vrhu, povisiti bočne zidove, oblikovati unutar crkvene lađe po tri bočne oltarne "kapele" - niše, te popločati i presvoditi crkvu. To je imao sve izvršiti za tri godine, no po našem se običaju gradnja otegnula sve do 1801.-1802. godine, bilo stoga što su siromašni seljani sporo smagali potrebiti novac, bilo zato jer je glavni graditelj prekidao ovdašnji posao zbog drugih zaduženja. - Gotovo stoljeće nakon toga zastražiška je župnica bila proširena sakristijom na začelju, koju je 1897. za 291 fiorin sazio poznati zidar Juraj Novak-Trumbita Jakovljević (Hvar, 1870. - Jelsa, 1957.)³³. - Nešto manje od još jednog stoljeća kasnije, 1980. godine, sagrađen je uz jugozapadni ugao crkvenog pročelja poseban toranj zvonika (građevinar Živko Bižaca iz Postira na Braču), po nacrtu iz 1957. graditelja Dragutina M. Štambuka iz Hvara³⁴. Na

³³ D. DOMANČIĆ (27), 45-46; Cedulinova vizit. (11), 396-397; vizit. de Georgiis (27), 411; BAH, Riboli Extraor. P(ri)mus, 84-85; vizit. Riboli (25), 378; BAH, Visitatio I. Stratico, 100-101.; Arhiv Machiedo u Hvaru, D IV., spisi bilježnika Jakova Botterija, nepagin. (v. prilog !); isti arhiv Machiedo, A II. Ecclesiastica; BAH, Galli... Visitat., 131; ŽAZ, Blagajnička knjiga Crkve Sv. Nikole-Zastražišće od god. 1856-1920, nepagin.; N. DUBOKOVIĆ: Gradnja i povijest crkve tvrđave u Jelsi, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 18, Split 1970, 124-125; ŽAZ, svez. Inventari ureda te župna kronika, I., 54. - Mihovil Raffanelli je gradio i pročelje župne crkve u Podgori (N. BEZIĆ-BOŽANIĆ: Iz prošlosti Podgore u XVIII stoljeću, Čakavska rič 1-2, Split 1982, 43 - usp. ISTA: Kulturno-povijesna sredina Makarske u XVIII stoljeću, Dani hvarskog kazališta V (XVIII stoljeće), Split 1978, 348), a na Hvaru gradio župnu crkvu u Vrbanju (J. KOVAČIĆ: Spomenici u Vrbanju na Hvaru, Služba Božja 3/XXXIII., Makarska 1993, 250-251) i dovršavao onu na Brusju (ISTI /2 - Župa Brusje/, 135). Raffanelli je s braćom Angelini ugovorio 1797. popravak lokve u Veloj Stinivi, a 1792. spominje se u vezi s gradnjom kuće Angelini u Maloj Bandi u Jelsi (Povijesni arhiv u Splitu, NS CIX./1, biljež. V. Šašić-Burata, II., 2, 4 i CIX./1a, III., 1, 7-9). U potonjoj je kući - danas vl. Duboković i dr. - bio 1789. sastavljen ugovor o dovršetku zastražiške crkve (v. navedeni prilog). - Radove 1788./89. na dovršavanju "vele kapele" kratko bilježi i "Scuola del SS:mo Rosario in Xastrasischie" (1782.-1807., Povijesni arhiv u Zadru, Fond bratovštinskih knjiga br. 175, 16v), a radove na završetku cijele crkve spominje ova i druge dvije računске knjige mjesnih bratovština (isti arhiv i fond, br. 176, Scuola dell' anime del Purgatorio in Xastrasischie /1781.-1807./ te ona Sv. Nikole /26/). - Pri svršetku je gradnje u crkvu 18. X. 1800. udario grom, kako bilježi natpis nad bočnim vratima do pročelja, sada u zvoniku:

XVIII. MENS. OCTOB. A. FULMINE QASSAT

A.D. 1800

- Stara crkva bijaše posvećena, a blagdan se posvete slavio 12. srpnja (gđinjske 13., a bogomoljske 14. srpnja) - BAH, Extraordinarium Buonajuti Quartum, 43 (usp. J. KOVAČIĆ: Župa Bogomoljske /2/, 30, bilj. 20 i ISTI: Župa Gđinj na Hvaru, Služba Božja 4/XXXVI., Makarska 1996, 330-331) bilj. 28). Da nije sve ove tri susjedne crkve posvetio oko 1574. u tri susljedna dana isti biskup, Poljičanin fra Nikola Ugrinović ?! - Crkva je popravljena 1956. (dušobrižnik Lovrić), 1979. (1981. (župnik Bižaca) i ponovno 1997. (župnik Franulić). - Pred njom je sa zapada "štradun" stubište popločano 1902. g.

³⁴ ŽAZ, župna kronika, I., 25 i III., 141-148 te 152-155 (zvona su elektrificirana 1981. - isto, 163). Postojao je i stariji nacrt za zvonik od splitskog arhitekta Ante Barača, čini se iz 1956., kada ga je odobrila crkvena vlast (ŽAZ, Zapisnik sjednica Crkvinarstva... 1946.-1957., 41). U župnom je arhivu sačuvan samo Štambukov projekt, koji je predviđao zvonik odvojen od crkve, u jugozapadnom kutu crkvenog dvorišta. To je (po mišljenju potpisano) bilo bolje rješenje i na njemu su inzistirali konzervatori, no radi jeftinoće i zbog statičkih razloga (župnica je, kao

zvoniku su tri zvona iz splitske ljevaonice Jakova Cukrova: veliko ("muško") iz 1909. te srednje ("žensko") i malo ("anđeosko") iz 1924.g.³⁵

Župna je crkva u Zastraišću bila dakle sagrađena u sadašnjem obliku u zadnjoj četvrtini 18. stoljeća. Sudeći po vremenskoj bliskosti i identičnoj profilaciji vijenca, vjerojatno je da je i nešto starijem svetištu - "kapeli" graditelj također bio udomaćeni proto Raffanelli. Oba su dijela crkve presvođena polukružnim svodom, a lađa je oživljena trima nasuprotnim nišama na sjevernom i južnom bočnom zidu. Prvi par niša zauzima drveno pjevalište, a druga dva imaju polukružne dočetke, imposte po profilaciji istovjetne vijencu u lađi i kapeli te rustične, raznolike ljudske glave u reljefu iznad tjemena lukova. Crkveno pročelje ima na vrhu preslicu za tri zvona, s razigranijim baroknim akroterijima, te plošnu rozetu obočenu dvama uskim i polukružno završenim prozorima. Portal je (zbog neravnine zemljišta) uzdignut na pet stuba i ima prekinut trokutni zabat s još renesansnim zupcima; dovratnici su i nadvratnik, sudeći po bjeloći kamena i cvjetnim ukrasima, nanovo klesani u 19.st. Crkva u cjelini ima obilježje skromnog, prigušenog domaćeg baroka kao i druge približno iz istog vremena na ovome dijelu našeg primorja, a njezinu je skladnost naglasio i pohoditelj Zudenigo 1815.g., ističući da je "d'una elegante struttura". - Od starije crkve iz 16./18.st. na istome mjestu opaža se tek dio ziđa na sjeveru lađe izvana. - U nišu iznad portala smješten je za obnove o. 1980.g. drven, neobnovljen kipić sv. Nikole. Doima se mletačkim ? radom iz oko 1600. godine te nije isključeno da potječe s izvornoga poliptiha stare zastraiške crkve, koji spominju rane vizitacije. Vrijedilo bi ga stoga žurno obnoviti i pohraniti na sigurnije, a na pročelju zamijeniti kopijom ili suvremenim kipom.

Od opreme crkve ističe se glavni oltar od kamena i raznobojna mramora, s menzom i svetohraništem natkritim lukovicom. Na njegovu je mjestu bio stariji drveni, trošan i izjedan od miševa (topi) !, pa su članovi svih triju zastraiških bratovština u veljači 1802. jednoglasno prihvatili da novi mramorni izradi za dvije, a naplati za pet godina "proto Pavao", tj. altaris (Petar) Pavao Bertapelle iz Vrboske, za 230 cekina; uzevši u obzir "la miseria della nostra villa" 100 cekina bi se skupilo u narodu, po 3 libre od svakoga župljanina, a ostatak bi dale

crkva sv. Barbare, bila oštećena u potresu početkom 1962.g.) zvonik je sagrađen na sadašnjem mjestu. - Usp. N.D(UBOKOVIĆ): Projekt zvonika u Zastraišću iz godine 1927., Bilten o stanju spomenika Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara br. 15/1981 (šapirografirano), 25-26 (projekt za proširenje crkve bočnim lađama od Jelšanina ing. Kuzme Gamulina iz te godine nastao je, čini se, poticajem tadašnjeg jelšanskog načelnika Jure Dubokovića te imao stajati 105.000 dinara). Projekt je ostao neostvaren. Nacrti se čuvaju u Arhivu Duboković u Jelsi, svez. XXXVIII., ali tu nema nacrtu za novi zvonik, o kom N. Duboković kaže da je bio u gradnji u studenom 1979.; u zbilji je (prema župnoj kronici) za nj samo očišćen teren na Badnjak te godine, a sagrađen je 24. II.-25. V. 1980., nastojanjem župnika Bižace (sina graditelja Živka) i uz oduševljeno sudjelovanje Zastraiščana.

³⁵ Srednje su darovali Pavao i Jakov sinovi Jakova Kuzmičića, a malo Vicko Beroš Matin. - God. 1734. Biskup je za ovu crkvu blagoslovio zvono u čast sv. Dominika, a 1827. jedno u čast sv. Nikole - BAH, Condulmer III. vizitacija, 602 i Skakoc II. Vizitacija, 94.

bratovštine. Proto je 30 cekina od bratovštine Čistilišta dobio tek 1807., a i gradnja se oltara kao i prije toga crkve oduljila, pa se nabavak nove menze spominje istom 1816. godine. I slogovno žrtvenik očito pripada radionici Bertapelle iz Vrboske. - S južne strane njegova tabernakula je drveni kip sv. Spiridiona (Špirijuna) koji je poklonio mjesni posjednik Mate Duboković pa Nikole (nastanjen u Jelsi, brat kasnijeg biskupa dr. Jurja) 1859.g. Sa sjeverne je strane drveni kip sv. Nikole, nabavljen zajedno s novim (manjim) ophodnim propećem 1891.g. Iznad oltara visi slika sv. Nikole u obliku polukružno dočete pale. Nabavljena je 1893. (puk je za nju dao 102, Car 80 a crkvinarstvo 18 fiorina), te blagoslovljena 1898. godine³⁶. - Novi kameni žrtvenik prema puku te štionik-ambon načinio je i darovao ovoj crkvi podizatelj njena zvonika Ž. Bižaca 1981. godine.

Južni bočni oltar Gospe od Ružarija prvi se put spominje u jednoj oporuci 1699. godine. Oltarna pala iz toga vremena slabiji je rad, najzanimljiviji po panorami dijela Jelse u dnu. Kako je prikazan dio mjesta zvan Mala Banda s kućom Duboković (ranije Barozzi pa Angelini), panorama je vjerojatno bila doslikana 1851. godine, kad je ovu palu obnovio talijanski putujući slikar Antonio Vanti, a na trošak Dubokovićevih, posjednika u Zastrazišću (zapis na naličju). Pred slikom je danas kip Ružarice iz 1901., potpisan: Josef Runggaldier. Gröden. Tirol. (On je načinio i isti kip u obližnjim Poljicima).³⁷

Sjeverni bočni oltar sada se zove Srca Isusova po kipu nabavljenom u Ljubljani i blagoslovljenom prvoga kolovškog petka (5. VIII.) 1938. godine!

³⁶ Računske knjige zastražiških bratovština (bilj. 26 i 33) - usp. J. KOVAČIĆ Andrija Bruttapelle i njegova radionica, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 31, Split 1991, 351; ŽAZ, Inventari ureda; isto, Zapisnik dušobrižnog ureda Zastrazišće I., br. 38 i 39/1892 (ponovno traženje da se blagoslovi propeće i kip sv. Nikole !), 24/1893 te 145 i 148/1898. - Prema pismu don Nike Ivanovića od 3. VII. 1930. (župni arhiv Brusje, Arhiv don Jurja Dulčića, svez. Naučni radovi) te župnom listu "Corona", Stari Grad (šapirografirano), br. 3 (23)/1979, 23, akademski je slikar Bartul Petrić iz Staroga Grada (1899.-1974.), Plančićev sudrug i prijatelj, nešto prije tog nadnevka dekorirao svetište zastražiške župnice freskama četiriju evanđelista te načinio novu sliku sv. Nikole za glavni oltar. Freske su prebojene ili uništene najvjerojatnije za obnove 1956, dok je slika sv. Nikole (ulje na platnu, 137 x 71 cm) sada u župnoj kući. - O novijoj opremi v. i J. FRANULIĆ: Don Drago Lovrić (1918-1979) kao župnik Zastrazišća i Poljica (1951-1971), Služba Božja 3/XXX., Makarska 1990, 281. - God. 1603. nije se ovdje čuvalo Presveto zbog oskudice (troškovi za ulje i vosak !), iako je postojao doličan drveni pozlaćeni tabernakul (Priulijeva vizit. /27/, 66); 1605. Presv. Otajstvo je začudno u staklenoj posudi (in Vase uitreo - Dedulinova vizit. /11/, III., 337). U 18. su se st. čuvale moći sv. Konstancije i sv. Barbare u posebnu ? drvenu spremištu na oltaru sv. Nikole - BAH, Condulmer Visitationio, 87 i Bečić ... Visitationes, 349.

³⁷ Arhiv Centra (4), Oporuke, II.a, 93; D. BERIĆ: Skulpture, slike, portreti i panorame na otoku Hvaru, Popis spomenika otoka Hvara, Split 1958, 102; N. DUBOKOVIĆ NADALINI: Dodatak i ispravak "Popisa spomenika otoka Hvara", Bilten Historijskog arhiva komune hvarske 1, Hvar 1959, 4; (ISTI:) Popravak i povratak in situ umjetničkih slika, Periodični izvještaj (1), 6/1967, 12-13. - Sliku je popravio akad. slikar Bruno Bulić u Restauratorskom zavodu JAZU 1957.g., no danas joj je opet potrebit hitan popravak. - D. Berić i N. Duboković misle da panorama ukazuje na darovštinu Barozzi, no kako ta obitelj nije imala posjede u selu, a na prikazu je i brod iz 19. st., prije će biti u pitanju doslika iz prethodnog stoljeća. - O kipu v. ŽAZ, Miscellanea, Inventar nekretnina ž. crk. iz 1957.g.

Ranije je na njemu stajala malena rustična pala (sada u župnoj kući, oštećeno ulje na platnu, o. 133,5 x 64,5 cm), koja u vrhu prikazuje Gospu Karmelsku, a dolje su lijevo prikaz Čistilišta, a desno sv. Ante Padovanski. Nove je donje dijelove tih bočnih žrtvenika načinio u kamenu i mramoru altartist Andrija Bertapelle p. Dinka (Vrboska, 1834. - Poljica, 1917.) oko 1894.g., a njihovi su trošni drveni gornji dijelovi ("stupovlje") uklonjeni 1956. godine.³⁸

Od kovinskih predmeta se ističu relikvijari sv. Konstancije (ovdje se slavila 28. siječnja) i Sv. Križa (ranije na južnom oltaru u drvenu hraništu), oba još gotičkog oblika, na šesterostranim podnožjima te s djelomično sačuvanim emajliranim medaljonima na nodusu (ovakve je starinske predmete mogla sačuvati upravo siromašna župna crkva, gdje se novija, "moderna" oprema teže nabavljala). Ima još jednostavan neukrašen kalež iz 16.st. te onaj s domasciranim ukrasom i reznjastim nodusom "na krušku" iz o. 1600.g., a pokaznica s uobičajenim prikazom Uskrsloga na vrhu bit će standardan mletački rad iz 17./18.st. - Veće ophodno drveno raspelo iz 18.st. obnovio je (iskvarivši ga sladunjavim "dodacima") "kipslikar" Samaržija o. 1956. g.³⁹

³⁸ Inventar nekretnina... (37) - navodi i "Glasnik Srca Isusova" br. 11/XLVII., studeni 1938, 381; ŽAZ, Običajnik župe Zastrazišće... 1950. 83-84 (štovanje sv. Srca oživjelo je 1943., kada se "za vrijeme strašnog rata" čitava župa najsvečanije posvetila Srcu Isusovu i Marijinu: "Takva svečanost, pobožnost i oduševljenje mislim da se nikad nije vidjelo u ovim stranama"). Postoje i slike Sv. Srdaca iz o. 1900.g. ? u crkvi, nedavno obnovljene od župnika Franulića. - God. 1679. i 1681. spominje se "novopodignuti" oltar sv. Ante, zacijelo na položaju ovoga (vizit. Priuli /19/, 266 i Vis. Priuli II., 98), na koji je tada preneseno Presveto zbog vlažnosti oltara sv. Nikole. God. 1815., 1827. i 1834. ističe se da je slika na oltaru Čistilišta neprikladna i da je valja zamijeniti novom (BAH, Zudenigo... Visitat., 193; Skakoc II. Vizitacija, 93 i Skakoc IV.a Visitat., 417), pa je sadašnja svakako nešto kasnija. - Prema ugovoru s altartistom A. Bertapelleom od 22. I. 1894. (ŽAZ, svez. Inventari ureda) ugovoreno je osim izrade "malih oltara" još i popločanje svetišta, izrada balustrade itd., no to nije bilo izvršeno, izuzev zamjene kamenih stuba glavnoga žrtvenika mramornima. Blagajnička knjiga (33) bilježi isplate predujma Bertapelleu za oltare 1892. i 1893. (ukupno 734 fiorina), a god. 1898. predujmljeno je splitskom altartistu Zefirinu Grassi-ju 165 fio za izradu "triju" oltara u mramoru. Zacijelo je bila riječ o gornjim dijelovima žrtvenika u zastraziškoj župnici, što je ostalo tek u zamisli.

³⁹ Usp. popis konzervatora D. DOMANČIĆ (Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu) od 19. XII. 1975. (Arhiv Centra /4/, svez. Inventari crkava). Ističu se i maleni ciboriji (vis. o. 18 i 7,5 cm!) te relikvijar sv. Kamila de Lellis-a i sv. Roka (18.st., vis. 33 cm) sa zanimljivim držačem. - Oko god. 1658. nabavljeni su u Mlecima antependij, srebrena plitica, oltarnik, svjetiljke za nošenje Presvetoga te ophodni "Penello" (BAH, Milani Visitaciones Extraordin., 1176), a kalež, vjerojatno onaj sada u porabi, nabavljen je 1872. - Blagajnička knjiga (33). Ista bilježi nabavku kipa sv. Nikole te kipa Isusova 1891. preko Jeličića u Splitu, a 1897. isplaćen je Johann Schmelzl ? iz Tirola 31:40 fio za lik Isusa u grobu ("pokopanje Gospodinovo"). God. 1896. zatražen je blagoslov nekih kipova i križeva (BAH, Protokol, 918/1896). Jedan od potonjih bit će i tirolsko zidno raspelo u župnoj kući. - Od inventara još valja spomenuti oštećeni oval u ulju (60 x 50 cm) s prikazom sv. Nikole, dobar rad iz polovice 19. st. (Blašković ?), sada u crkvenoj kući a možda izvorno na ophodnom barjaku, te koloriranu litografiju sv. Nikole iz 1. pol. ? 19. st. (20,2 x 26,4 cm) u župnoj kući. Oštećena oleografija sv. Ane u župnoj kući (Dresden, 1902.) podsjeća na zamrlo štovanje ove svete, nastalo odatle što je na njezin blagdan (26. VII.) 1873. bio veliki povodanj - voda je navodno bila iznad telegrafskih stupova ispod Podstranja! - ŽAZ, Običajnik iz 1926., 27.

Zastražišće - drveni kipić sv. Nikole
(snimio Zdravko Fistončić 1997.)

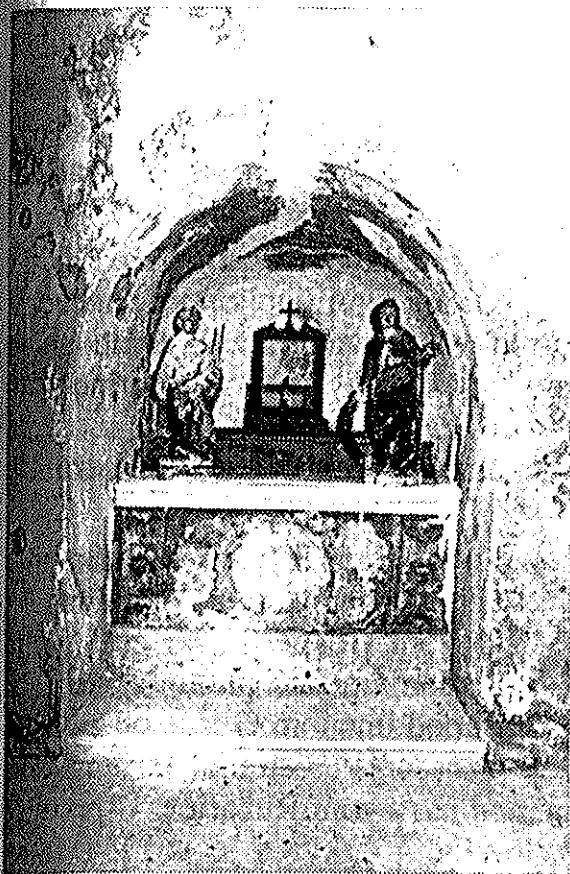
Zastražišće, crkva sv. Barbare - pročelje
(snimio Zdravko Fistončić 1997.)

Crkva sv. Barbare najstarija je (kako je već navedeno) zastražiška bogomolja, prvospomenuta 1407. godine, no za više od dva sljedeća stoljeća nemamo o njoj nikakvih podataka. U kolovozu 1621. dobio je Stjepan Haračić iz Jelse privolu Biskupa da obnovi ovu crkvicu i obdaru je skromnim nadarjem, čime su Haračić i baštinici dobili pravovlasništvo (juspatronat)⁴⁰. - Haračići ili Harašići iz Jelse, a starinom očito iz Pitava (Tarbušković) postali su prvih desetljeća 17.st. jedni od najvećih zastražiških posjednika. U drugoj polovici 18.st. dijelom su se iselili u Mali Lošinj, no njihova kula iz 17. ? st. još je dosta dobro sačuvana u osojnoj Huhorači nedaleko od ove crkvice, a vrijedilo bi je obnoviti i privesti prikladnoj svrsi, za što u selu postoji namjera⁴¹. - God

⁴⁰ Kodeks Botteri (29), 113v. - Haračić inzistira (radi lakšeg dobivanja patronata) na ruševnosti crkve (... tutta demolita... quelle uestigia...), no Biskup u odgovoru spominje samo popravak (reparatione), pa nije vjerojatno da je bila riječ o temeljitoj pregradnji.

⁴¹ O Harašićima-Tarbuškovićima v. bilj. 29. - God. 1589. ima ser Juraj Haračić p. Mihovila zemlju na Polandi u pitovsko-jelšanskom polju (Arhiv HAZU u Zagrebu, Stj. 77); 1593. u Jelsi je Karačić, a 1594. Haračić zv. "Chure" (Arhiv Hvara /7/, kut. 3, Instrum. Longo, 283 i 339v); god. 1620. dobiva Stjepan Haračić graciju za kuću i lokvu u uvali Dubac (Arhiv Centra /4/, Grazie II., 229); 1623. isti Stjepan živi u Jelsi (Arhiv Hvara k.g., kut. 6, 223v), a 1631./32. zabilježene su brojne kupnje Haračić/Harašić u Jelsi, Zastrazišću i Gdinju (Arhiv Hvara, kut. 7, Minio). God. 1647. spori se Stjepan Haračić s Općinom oko zemalja u Plamama i - pati od uloga (gula podagra, giht, česta bolest imućnika - Arhiv Boglić-Božić /2/, XII., 45). God. 1755. Angelinijević na javnoj dražbi kupuju imanje don Mate i paruna Šime Harašića, preseljenih u Mali Lošinj. Arhiv Remigija Bučića (15), 32, 265. Ima i predaja o tome kako je "Harašićevo kolino" izumno

1627. crkvice je imala malenu palu s likovima sv. Barbare, sv. Stjepana i sv. Luke, a 1637. srebren kalež i nešto druge opreme, ali joj pločnik nije bio dovršen. God. 1705. bila je zabranjena za bogoslužje jer neopremljena, otvorena i obesvećena od životinja; oko god. 1732. dala ju je obnoviti i opremiti neimenovana kći Stjepana Haračića mlađeg, udana za nekog Dobronića, nabavivši vrata, palu, antependij i svetičinu relikviju te popravivši teško oštećeni krov.

Zastrazišće, crkva sv. Barbare - unutrašnjost
(snimio Zdravko Fistončić 1997.)

Zastrazišće, Gospina crkva - pročelje
(snimio Zdravko Fistončić 1997.)

Kasnije u 18.st. bilo je njeno maleno imanje (s prihodom od nekoliko kvarata maslina ili 20-ak libara, a uz obvezu dviju misa, za Stjepana Haračića i ženu mu Elizabetu) pripojeno župničkom nadarju, a u zastražiškoj su se župnici služile i zakladne mise, jer je crkvice zbog neopremljenosti i dalje bila pod zabranom. Oko 1774. i opet je nabavljena nova pala, a kao upravitelj se spominje don Nikola Dobronić, sin ili potomak obnoviteljice iz o. 1732.g. Svrhom 18. i u prvoj trećini 19.st. crkva je i dalje zabranjena za bogoslužje, a njeno je nadarje pripojeno župi. Obnovljena je 1896.g. (na nadvratniku) te blagoslovljena za bogoslužje, a ponovno je bila obnovljena (nastojanjem ondašnje općinske

nakon što ga je prokleo "morski čovik" - T. PERIĆ-POLONIJO: Usmena književnost otoka Hvara, Otok Hvar (zbornik), Matica hrvatska, Zagreb 1995, 335. Haračići se u Zastrazišću spominju sve do 1813.g. (ŽAZ, najstarija matica, 69v).

konzervatorske komisije na čelu s N. Dubokovićem te onim zaslužnoga dušobrižnika Lovrića) 1959. godine⁴². Danas je u priličnu stanju, ali neza- ključana i u njoj se ne obavlja bogoslužje, izuzev što služi kao postaja pri nošenju križa na Veliki četvrtak.

Dok se s jedne strane (kako je naglašeno) ne čini da je obnovom u 17. st. crkva bitnije promijenila izvorni lik, pitanje bližeg određivanja vremena njene gradnje - svakako od 12. do 14. stoljeća⁴³ - može se riješiti samo ispitivanjem temelja i zidova. Predajno je položena s ulazom prema zapadu, iznad kojeg je preslica zvonika; presvođena je polukružnim svodom, ima polukružnu apsidu i pokrivena je kamenim pločama. Slikovito smještena u podnožju Vele Glave nekadašnjeg Stražišća po kom je selo dobilo ime - najstariji je srednjovjekovni spomenik u župi te jedan od starijih iz toga vremena na otoku, pa svakako zaslužuje posebnu brigu.

Na oltaru su crkvice sada drveni polikromirani kipovi sv. Barbare (vis. 83 cm) i sv. Katarine (vis. 89 cm); prvi je jako oštećen i s prilijepljenom tkaninom odjećom, dok je drugi dosta kvalitetan i bolje sačuvan rad. Poteklo im je nepoznato, barem za kip sv. Barbare (drven pozlaćen kip sv. Katarine - no dvojbeno da li ovaj - spominje se u župnici /v./ 1627.g.). Kipovi su ovdje možda od 1896. (usp. bilj. 39) i čine se mletačkim radovima s početka 17. stoljeća. Valjalo bi ih žurno obnoviti.

Gospinu crkvicu u Donjem Polju sagradio je Grgur Hvistonjić nešto prije 1627. godine, kada je imala naslikanu palu s likovima Gospe, sv. Jerolima ? i sv. Nikole. Te se i 1629.g. spominje pod naslovom Gospe od Milostî (Santa Maria delle gratie), a bila je kao i danas usmjerena vratima prema sjeveru, tj. prema selu i otočkoj cesti. God. 1637. navodi se pod imenom Gospe od zdravlja (B.M.V. de salute); potkraj 17.st. pod titulom Uznesenja Gospina (Assumptionis B.M.V.), a od konca 17. i kroz čitavo 18.st. pod naslovom Ružarice. U prvoj se polovici 19.st. opet naziva Gospom od zdravlja. - Crkvice je u 17. i 18.st. uglavnom bila neopremljena i izvan bogoslužja, uz ostalo i stoga jer su potomci utemeljitelja (umrlog oko 1632.g.) kasnije prisvojili skromne nadarbinske zemlje (vinograd od 4 motike na položaju Dolac). Bila je obnavljana oko 1740. i oko 1760. godine, a nadarje bi kasnije pripojeno župnoj crkvi, odn. crkvinarstvu. U 19. se st. bilježi kao pomoćna (sukurzalna) crkva u odnosu na župnu, nesumnjivo stoga jer je u jednome dijelu naselja i okružena kućama, za razliku od dosta

⁴² Cedulinova vizit. (11), 402 i 403; vizit. de Georgiis (27), 411; vizit. Asperti (21), 495 i 627; BAH, svez. Zastržišće, Hramovi-crkve; isto, Bonaiuti Visitationes, 378 i 640; vizit. Bečić (36), 353; vizit. Riboli (25), 251, 381, 411 i 658; vizit. Stratico (33), 101; vizit. Galli (33), 127; BAH, Skakov III. Visitatio, 525 i IV. a Visitat., 405-406 (raznesen stari pločnik); isto, Bordini Visitationes, 77; Arhiv Centra (4), Dokumentacija, 48 (kratka povijest župe od don Tonka Breškovića); ŽAZ, Zapisnik dušobrižnog ureda, 121/1896 (tada su vjerojatno u crkvu postavljeni i kipovi - usp. bilj. 39); N. DUBOKOVIĆ NADALINI: Izveštaj o zaštiti spomenika kulture za 1961. godinu, Bilten Historijskog arhiva komune hvarske 3-4, Hvar 1961, 48.

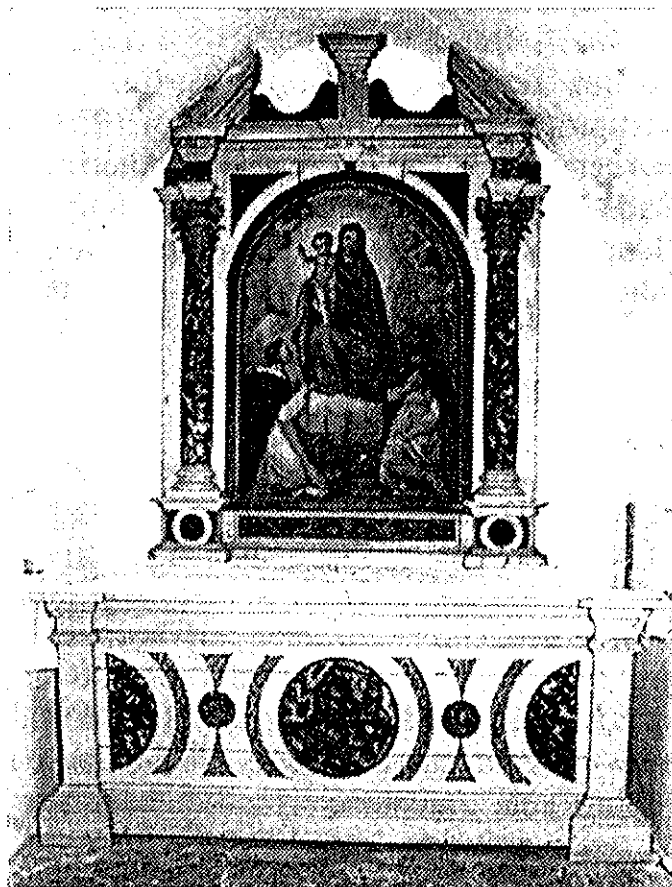
⁴³ N. DUBOKOVIĆ NADALINI (1), 82; J. KOVAČIĆ (31), 11. - Danas mi se čini vjerojatnijim da crkva potječe iz vremena bližeg njenom prvom spomenu u izvorima, dotično iz o. 1400 godine.

osaml
puk p
Carev
naslov
koje c
a prik
Gospe
godin
(poluk
podig
1936.

(Sni

⁴⁴ BAH
Andr
vizit.
Bučić
vizit.
Visit
stanj
Ilijić
FRA)
d.T.)
kaže
Ruza
BAH

osamljene župnice. God. 1681. i 1774. naziva se "od Dolnjeg Polja", kako ju je puk po ovome ulomku Zastraišća zacijelo uvijek i zvao. Nakon obnove (uz Carevu pomoć od 200 fiorina) blagoslovljena je 5. kolovoza 1877.g., i otad ima naslov Gospe Sniježne. Na drvenom je oltaru pala iz toga vremena, osrednje ulje koje otrag ima pečat nabavljača ? (W. Koller et Co., Mariahilferstrasse 33, Beč), a prikazuje Gospu sa sv. Dominikom i sv. Rokom. U crkvi je još i tirolski kip Gospe Karmelske, kojega se nabavka odn. blagoslov spominju 1895. i 1902. godine. God. 1885. crkva se spominje s krovom od kamenih ploča iznad (polukružnog) svoda, a već tada ima preslicu sa zvonom; nova ? je preslica podignuta 1893., a sadašnje je zvono dar Ivana Kuzmičića, izliveno u Ljubljani 1936.g.⁴⁴

Zastraišće, Gospina crkva -
unutrašnjost
(Snimio Zdravko Fističić 1997.)

⁴⁴ BAH: Cedulinova vizit. (11), 402-403; Visitatio... Maravii, 97; vizit. de Georgiis (27), 412; Vis. Andreis I., 62; vizit. Priuli (19), 271; isto (38), 99 i 102; vizit. Rovetta (27), 65 i isto (21), 670; vizit. Condulmer (35), 603-604; vizit. Bonaiuti (42), 378 i 641 te Bonaiutijeva vizit. u Arhivu R. Bučića (15), 32, 217; vizit. Bečić (36), 352; vizit. Riboli (25), 248 i 381; Visitatio II. Stratico, 213; vizit. Galli (33), 127 i 131 (spominje dvojni naslov, Ružarice i Gospe od zdravlja); Skakoc I.a Visitatio, 216 i 223, II. Vizitacija, 230, III. Visitatio, 525 i IV.a Visitat., 405 i 581 (1834.g. u slabu stanju); Arhiv Duboković u Jelsi, kronika kapet. Nike vit. Dubokovića; BAH, br. 321/1885; isto, Ilijčić II. vizit., 21 i III. vizit., 13; isto, Vizitacije Careva, 28; isto, Protokol, 590/1895 i 718/1902; J. FRANULIĆ (36), 280; Arhiv Centra (4), Dokumentacija, 46. - U pismu biskupskoga kancelara d.T. Breškovića dušobrižniku Lovriću 13. V. neoznačene godine (1958. ? - ŽAZ, Miscellanea) kaže se da je župnik Milevčić javio (Biskupu) 9. XI. 1742. da je završen popravak crkve Presv. Ruzarija pa moli dopust da blagoslovi nju i novu palu nabavljenu u Mlecima. Izvor (očito u BAH) nije naveden.

Crkvice sv. Ante Padovanskog u uvali Vela Stiniva izgrađena je u sklopu ladanjske kuće Duboković, izvorno Angelini. Dozvola za gradnju crkvice dana je Antici (Toni) ud. Ivana Dubokovića p. Mate (rođ. Machiedo) početkom 1910., a blagoslovio ju je u lipnju (zacijelo na svečev blagdan 13. VI.) 1914.g. mjesni dušobrižnik⁴⁵.

Možda je najstarija od ovdašnjih kapelica ona u zaseoku Grudac s pučkim rezbarenim kipovima Josipa i Marije, jedinstvenima na otoku. Nove je 1997. načinio Emil Barbarić - Kapelica Gospe Karmelske u Kuzmičić-dvoru blagoslovljena je 1895., a popravljena 1982. (majstor Ž. Biža-ca). - Veću kapelu Gospe od Ruzarija u Grudcu podigao je Juraj Barbarić (1844.-1935.) oko 1900. g., s lijepim tirolskim kipićem. - Kapelu Sv. Križa na položaju Mocire podigla je obitelj Beroš čini se 1905., a obnovljena je 1985. Ima lijepu rešetku od kovana željeza i tirolsku kalvariju. - Kapelica Karmelske Gospe uz cestu nasuprot zgradi Zadruge (građenoj 1929. na crkvenom zemljištu) podignuta je novcem iseljenika Ivana Fistončića Andrijina 1926.g. - Kapelica-niša uz ugao kuće Rade Biličića u Podstranju, prazna, s vrlo zanimljivom starinskom rešetkom, te Gospina kapelica na neobičnim kamenim nosačima blizu župne kuće nisu datirane, dok je ona sv. Roka u Grudcu bila porušena pri gradnji ceste 1960-ih.⁴⁶

Groblja

Grobište uokolo glavne crkve sv. Nikole bilježi već Valier 1579.g., a 1603. nije se moglo ograditi jer je tuda prolazio javni put. God. 1627. u njemu se navodno više nije sahranjivalo, jer bijaše dovoljno mjesta u grobnicama kojih je bila puna crkva; 1637. Biskup, koji nije mogao ući u crkvu zbog smrada od jednog nedavno pogrebenog mrtvaca, ponovno na Sve svete blagoslovi uokolo groblje, ranije oskvrnuto nekim umorstvom. Isti je neizdrživi zadah lešina (gran spuzzare di Cadaueri) spomenut i 1658., a tako je moralo biti i po drugim onovremenim crkvama. God. 1696. dapače nalaze mrtvace sahranjene u drvenim "depozitima" (monumentis=privremenim grobovima) položenima na podu crkve

⁴⁵ BAH, br. 24/1910 i 949/1914 (Protokol). - Na crkvici je zvono od Cukrova iz 1912. (podatak župnika Franulića), a na oltaru svečev kip. - Izričiti spomen kuće Angelini u Stinivi nalazimo 1772. (Arhiv Centra /4/, Mali fondovi 367, 95), a stradala je u gusarskom napadu 1813.g. istodobno kad i ona u Smrskoj, pri čemu je u stinivskom spremištu-arsenalu spaljeno 8 ribarskih brodica vl. Angelini. N. DUBOKOVIĆ (Arhivski pabirci, Periodični izvještaj (1) 42/1972, 12) stavlja ovaj palež između 1809. i 1811.g., no Zudenigova vizitacija iz 1815. (/38/227) datira pljačku Smrske "duobus ab hinc annis", pa je vjerojatno i za Stinivu točna 1813. godina - usp. KOVAČIĆ: župa Bogomolje (2), 41. - U uvali je ureden pristan za parobrode 1931.g. (ŽAZ, Zapisnik dušobrižnog ureda br. 4/1931). Ladanjski je sklop iza 2. svj. rata bio u rukama mjesne poljoprivredne zadruge, a danas je potpuna ruševina. Cesta je iz sela do uvale probijena 1972. po projektu ing. Ive Borasa (N. DUBOKOVIĆ NADALINI: Put Zastrazišće-Stiniva, Periodični izvještaj /1/ 36/1972, 15-16), a mještani su je asfaltirali 1996.g.

⁴⁶ ŽAZ, Zapisnik dušobrižnog ureda, br. 111 i 114/1895; BAH Protokol, br. 1817 i 1903/1905; ŽAZ, Običajnik iz 1926., 15. - God. 1892. htjeli su seljani podignuti kapelicu sv. Jurja ispred kuće Stella u Donjem Polju, tvrdeći da je ranija tu bila od davnine, no medašnik se usprotivio pa od toga ne bi ništa - Arhiv Centra (4), Arhiv općine Jelsa, Miscellanea, 1, 22.

vjer
zako
Polj
dest
kaže
su i:
crkv
1828
zast
suhc
ipak
sjevi
godi

47 D.
41
27.
je
Pr
48 Pre
49 Žu
16:
16:
tu j
50 Mo
(7)

sklopu
dana je
910., a
mjesni

pučkim
e 1997.
e-dvoru

kapeli
o 1900.

podigla
etku od
ces-tu

gnuta je
ao kuće

kom, te
su dati-

h.⁴⁶

79.g., a
u njemu

na kojih
arada od

uokolno
na (gran

drugim
drvenim

u crkvel,

. (podatak
nalazimo

u 1813.g.

8 ribarskih
/1972, 12)

227) datira
na - usp. J.

l.g. (ŽAZ
ma mjesne
jena 1972.

Periodični

1903/1905
urja ispred
protivio pa

vjerojatno stoga jer grobnice već bijahu pretijesne. U razdoblju 1817.-1820. zakopavaju se ovdašnji župljani u crkvenom prezbiteriju, na groblju Sv. Ivana u Poljicima te na "posebno određenome mjestu za ukop" (luogo recentem: te destinato pella Tumulazione - možda isto što i "Campo Santo"), za koje se 1820. kaže da je kod Sv. Barbare ! Naime, početkom druge austrijske vladavine vlasti su iz zdravstvenih razloga zabranjivale dotad redovite pogrebe u zatvorenim crkvenim prostorima; to je konačno zabranjeno početkom 1826., a dne 29. IV. 1828. blagoslovi Biskupov izaslanik jelšanski kapelan don Niko Gamulin novo zastražiško groblje na položaju Remetin Dolac, i danas sačuvano, ograđeno suhozidom i sa spomen-križem. Zbog udaljenosti od župne crkve ovo je grobište ipak napušteno i bî podignuto novo, sadašnje, približno na najstarijem položaju, sjeverno uz glavnu crkvu. Blagoslovio ga je dušobrižnik Lučić u ožujku 1854. godine⁴⁷.

Župnici/dušobrižnici ⁴⁸

- o. 1605. - o. 1619. Jakov Bilan-Bianchi
- o. 1619. - o. 1673. Antun Kuradić-Corradi ili de Ventriz iz Omiša⁴⁹
- o. 1674. - o. 1683. Pavao Glavinović
- o. 1683. - o. 1700. Nikola Hercegović⁵⁰
- 1703. - 1734. Luka Stradiotti
- 1734. Ivan Duboković iz Pitava, upravitelj župe
- 1734. - 1744. Tadija Milevčić iz Jelse
- 1744. - o. 1769. Ivan Bojanić iz Jelse
- 1772. - 1803. Stjepan Botteri zv. Ivanković iz Staroga Grada
- 1803. - 1819. Mihovil (Ivan Mihovil) Zuviteo iz Staroga Grada (kasnije upravitelj župe, odrekao se 1816.)
- 1819. - 1820. Antun Dobronić iz Jelse
- 1820. Jakov Vranković iz Dola i Grgur sa Krapnja, franjevac u Hvaru, upravitelj župe

⁴⁷ D. DOMANČIĆ (27), 46; vizit. Priuli (27), 66; Cedulinova vizit. (11), 397; vizit. de Georgiis (27), 411 i 413; vizit. Milani (14), 1186; vizit. Rovetta (21), 670; parice matica u BAH (31); BAH, br. 273/1826-I., 70:/1827-II.; 18, 173 i 284/1828, 189/1854. - Prema natpisu na mrtvačnici, sadašnje je groblje bilo potpuno obnovljeno 1941. g. U mrtvačnicu je uzidan i ulomak s IHS i god. 1601. Prema Arhivu Centra (4), Dokumentacija, 46, to je ostatak grobne ploče Luke Bucata (?).

⁴⁸ Prema zapisnicima biskupskih vizitacija i drugim spisima u BAH, te prema župnim maticama.

⁴⁹ Župnik de Ventriz izjavljuje 1637. da je tu već oko 18 godina (vizit. de Georgiis /27/, 417), a 1658. da je župnik 36 godina (vizit. Milani /14/, 1188/, pa je očito u pitanju ista osoba koja se o. 1620.-1627. spominje pod prezimenom Kuradić-Corradi, a istim imenom Antun. Oko god. 1664. tu je zamjenik ? Ivan "Belici".

⁵⁰ Možda domaći sin: prezime se Hercegović spominje u obližnjim Poljicima 1573.g. - Arhiv Hvara (7), kut. 2, 501.

1820. - 1823. Alviž Koludrović iz Jelse
 1823. Ivan Fabrio iz Vrboske, uprav. župe
 1823. - 1830. Vicko Marija Franićević iz Škripa
 1830. - ? Antun Sičić, glagoljaš u Dračevoj Luci na Braču, uprav. župe
 1831. - 1832. Frane Godoj iz Staroga Grada, franjevac, uprav. župe
 1832. - 1846. Ivan Fabrio k.g., uprav. župe
 1846. - 1847.? Nikola Ivanišević iz Staroga Grada, župnik Gdinja, uprav. župe
 1847. - 1855. Luka Lučić iz Vrboske
 (1847. i 1855. zamjenik Kuzma Ilijić iz Staroga Grada)
 1855. - 1872. Bonaventura (Frane) Lučić iz Vrboske, franjevac (od 1867. biskupijski svećenik)
 1872. Juraj Matušić iz Staroga Grada, uprav. župe
 1872. - 1887. Josip Matković iz Vrbanja
 1887. - 1894. Vicko Bojanić iz Vrisnika
 1894. - 1925. Tadija (Tade) Gamulin iz Jelse
 1925. - 1926. Dinko Jerković iz Nerežišća, dušobrižnik Poljica, uprav. župe
 1926. - 1930. Luka Antićević iz Pitava
 1930. - 1937. Toma Moscatello iz Dola
 1937. - 1951. Ivan Tržok iz Jelse
 1951. - 1971. Drago Lovrić iz Mratova (Promina)⁵¹
 1971. - 1973. Ante Erstić iz Medviđe
 1973. - 1978. Emil Pavišić iz Nerežišća
 1978. - 1981. Mate Bižaca iz Postira
 1981. - 1996. Jurica Carić iz Svirača
 1996. - Josip Franulić iz Nerežišća, poslužitelj iz Gdinja

Župna kuća

Prvom je izričito spomenuta kao "dosta prikladna" (Caminatam salu aptam in qua Curatus habitat) 1603. godine, a 1627. veli se da župnik stanuje u "bratimskoj kući" - po svoj prilici istoj, koju je sagradila bratovština. Ova se "domus curata" odnosno "Domus Parochialis" spominje i u 18.st., a 1786. bilježi se "veoma tijesna", pa je Biskupova pratnja morala noćiti u podrumu punom propuha. God. 1815. bijaše u bijednom stanju i "najgora u Biskupiji", a 1827. načinili su trebovnik za njen popravak mjesni meštari Ivan Petrićević i Ivan

⁵¹ U ovom kreposnom i zaslužnom župniku vidi opširan prikaz: J. FRANULIĆ (36), passim.

Mate
Ivan
Josip
popra

Stradi
1677.
povre
ovdje
župnik
41). C
1944.)
bio ot

(confr
16.st.
što se
uznese
Presv.
stvo i l
da je
svetoh
vinu, u
prihodi

čistiliš
Campa
(raccol
za spor

⁵² Priuli
343;
(kaže
32 fio
Zadru
CXLI
općine
kronik

Mateljan u iznosu od 290,9 fiorina. Novu je "kanoniku" sagradio poduzetnik Ivan Štambuk p. Andrije iz Vrboske 1844.-1848. za 1160 fiorina, a popravio Josip Štambuk Jurjev također iz Vrboske 1865./1866. godine. Ponovno je popravljena 1926. i 1932. godine⁵².

Zvanja

Od svećenika sa zastražiskim prezimenima spominju se najprije Dominik Stradiotti, izabran za vrisničkog župnika 1673.g., te Luka Stradiotti rođen oko 1677.g. No kako ih vizitacije ne spominju u Zastrazišću, a to se prezime barem povremeno navodi u Jelsi, ovdašnja im zavičajnost nije sigurna. Pouzdano je ovdje rođen svećenik Nikola Mateljan (o. 1690. - 1754.), od 1718. do smrti župnik u Dolu na Hvaru. U 18. se st. tu spominje i don Mate Haračić (v. bilj. 41). Od novijih zvanja ovdje je jedini rođen don Frane (Keko) Lučić (1857. - 1944.), svećenik od 1882., kasniji dugogodišnji župnik u Vrboskoj odakle mu je bio otac i gdje je i umro.

Bratovštine

Glavna stara bratovština Sv. Nikole prvi se put bilježi 1573. godine (confratres s. ti Nic.i), a nastala je jamačno kad i istoimena crkva, nešto ranije u 16.st. Pohoditelj Valier zapisuje 1579. da ima 8 kadaca vina godišnjeg prihoda, što se trošilo na dvoje grgurske zakladne mise te na gozbu za siromahe. Već je uzneseno da je biskup Cedulin o osnutku župe 1605.g. utemeljio i bratovštinu Presv. Otajstva te je pripojio dotadašnjoj Sv. Nikole. To se zajedničko bratimstvo i kasnije uglavnom nazivalo imenom sv. Nikole, iako se ponekad naglašava da je obavljalo dužnosti bratovštine Sakramenta, tj. brinulo se za opremu svetohraništa i za dolično čašćenje Presvetoga. Bratovština je imala prihode u vinu, ulju, smokvama, od stada ovaca i koza te od vapnenica. Početkom 17.st. prihodi su se skupljali i od ulaznine (1 dukat !) te od godišnje milostinje.

God. 1705. spominje se i bratovština Ružarija, 1760. ona Duša u čistilištu, a 1769. Gospe od Donjeg Polja (B.V. della Consolazione, B.V. in Campagna, in Villetta). Ove su mlađe bratovštine bile samo pobožne udruge (raccolta di Persone Diuote) i brinule su se za bočne oltare župne crkve, odnosno za spomenutu crkvicu. Prihodi su im bili uglavnom od milostinje i ranije nisu

⁵² Priulijeva vizit. (27), 66; Cedulinova vizit. (11), 399; vizit. Asperti (21), 491; vizit. Bečić (36), 343; vizit. Stratico (33), 99-100; vizit. Zudenigo (38), 180; Arhiv općine Jelsa (46), XVII., 3 (kaže se da su župljani "najsiriromašniji i najnevoljniji na Hvaru", a Crkvinarstvo da ima svega 32 fiorina godišnjeg prihoda, što jedva dostaje za zakladne mise, ulje i vosak); Povijesni arhiv u Zadru, Miscellanea, 61, LV., 29; Arhiv Centra (4), Mali fondovi 344; Povijesni arhiv u Splitu, NS CXLII. (biljež. I. Vranković), 830/1866; zapis duš. Antičevića u cementu na pragu; Arhiv općine Jelsa (46), Miscellanea, 1, 42. - Popravljena je i 1957. te 1959./1960.g. - ŽAZ, župna kronika, II., 3 i 30-31; isto, Inventar nekretnina iz 1957.

vodile formalno knjigovodstvo kao glavna bratovština, što je nadzirala vlast u Hvaru. Nijedna od ovih bratovština nije imala bratimske haljine (tunike).

Iz kraja 18. i početka 19. st. sačuvane su računске knjige triju bratovština: Sv. Nikole, Ružarija i Čistilišta. Sve su doprinosile za gradnju crkve i popravljale (zacijelo zajedničku) bratimsku kuću. Na godišnjoj su skupštini birale prokure: svaka po dvojicu, a glavna ("župna") bratovština Sv. Nikole još i dva pučka prokuratora (del Popolo) koja su zastupala selo pred svjetovnom vlašću, te dva poljšćika (Pubblici Periti). Bratovštine su držale i godišnju gozbu (Pasto), na kojoj je osim mesa bilo obvezatno i riže - do novijeg vremena smatrane poslasticom u seoskim sredinama.

Francuska je vlast 1810. g. formalno ukinula samo bratovštinu Ružarija (koja je imala nešto zemlje), a ostale, kao i drugdje, pretvorila u župno crkvinarstvo. Ono je kasnije upravljalo i bratovštinom Presv. Otajstva - formalnom nasljednicom staroga bratimstva Sv. Nikole. Pravilnik joj je bio obnovljen i potvrđen 1855./57. godine, zadržavši "pohvalni običaj obrade crkvenih zemalja", kako je bilo od davnine. Sačuvan je pravilnik iz 1889. te iz 1940. godine, ali sve je to danas prošlost, kao i neke udruge nastale prije i poslije Drugog svjetskog rata⁵³.

Vjerske prilike

Početakom 17. st. posebni se vjeronauk ovdje nije ni držao, pod izlikom da su tu "priprosti ljudi" (persone rozze), već je župnik pod misom učio osnovne molitve ("pater", "ave", "credo"), Deset zapovijedi, Sedam glavnih grijeha itd. God. 1627. župnik je odlazio podučavati djecu po kućama, jer bi inače "malč znala" o vjerskim istinama; ni 1629. na posebni vjeronauk nedjeljom popodne djeca nisu dolazila, jer su odlazila u pašu. Zanimljivo je da su ovdje slabo pohađali vjeronauk sve do 19. st., iako se za nj posebno zvonilo nedjeljom blagdanom; župnik u crkvi ponekad ne bi našao nikoga, ne samo od djece nego ni od odraslih (adulti), kojima je, kako se čini, bila zbog neznanja također namijenjena vjerska pouka. God. se 1705. napominje da djevojčice ne dolaze jer "nije običaj" (p/er/ disuso): bit će stoga što su žensku djecu nerado puštali iz kuće, poradi patrijarhalnosti sredine. Zbog nehaja roditelja u slanju djece na

⁵³ Arhiv Hvara (7), kut. 2, 368; D. DOMANČIĆ (27), 46; vizit. Priuli (27), 66-67; Cedulinova vizit. (11), 335-336 i 400; Morarijeva vizit. (44), 93-94 i 96; vizit. Georgiis (27), 415 i Vizit. Zorzi I. a. 94; vizit. Milani (14), 1175, 1187, 1188-1189; vizit. Priuli (19), 268 i 551; vizit. Rovetta (27), 66; vizit. Asperti (21), 163, 492-493 i 628; vizit. Condulmer (36), 84 i Condulmer III. vizitacija, 599; vizit. Bonaiuti (42), 369 i 378; vizit. Bečić (36), 344, 346 i 351; vizit. Riboli (25), 246, 248, 379, 380, 659-660 i 661; Visitatio II. Stratico u BAH, 212; vizit. Galli (33), 127; vizit. Zudenigo (38), 188; BAH: Skakoc II. Vizitacija, 230; svez. Zastrazišće, Bratovštine; br. 428/1855; bratovštinske knjige u Povijesnom arhivu u Zadru (bilj. 26 i 33); ŽAZ, Miscellanea. - Oko 1900. ustanovljena je udruga "Vječnog Ružarija" (ŽAZ, Zapisnik dušobrižnog ureda, 26/1900), a bratovštinu Ružarice kanonski je utemeljio o.M. Zubak O.P. u svibnju 1954. (isto, Miscellanea). "Djevojačko društvo Srca Isusova" (s barjakom i bijelim haljinama) ustanovljeno je 1928., a obnovljano 1937. i 1958. g. (isto, župna kronika, I., 81-84 i 103-104).

vlast u
ovština:
crkve i
ni birale
le još i
tovnom
i gozbu
remena
Zuzarija
župno
ajstva
j je bio
obrade
39. te iz
e prije i

posebni vjeronauk (koji se osim na svetačne dane kasnije održavao i svakim danom u Korizmi, u župnoj kući) kaže se 1786. da djeca jedva da štogod znaju o vjeri.

Osim "opomena" s oltara, formalne su propovijedi u starije doba bile rijetke, izuzev blagdane te razdoblje Došašća i Četrdesetnice (Korizme). Evanđelje i poslanica čitahu se hrvatski (interpretata in schiauo - 1705.g.). God. 1637. mjesečni su ophodi (procesije) bili svake prve (u čast Gospi) i svake treće nedjelje u mjesecu (u čast Presvetoga), a otprilike od toga vremena misa je redovito bila svaki dan. God. 1681. kaže se za župljane da su "pouerissima... seluaggia poco deuota" te da slabo izvršuju i obvezu godišnje uskrnsne ispovijedi i pričesti, pri čemu su ženske, kao i uvijek, bile revnije. Dapače se i 1862. iznosi da je narod lijen u pohađanju crkve, pravdajući se slabom odjećom, no o vlastitom je poslu svejedno odlazio amo i tamo. Svega nekoliko godina kasnije (1867.) ističe se, naprotiv, da je ovdašnji svijet miran, pobožan i odan vladaru. - Ođanost državnim vlastima bijaše bar u 19.st. neupitna.⁵⁴

Škola

ikom da
osnovne
eha itd.
e "malo
opodne
je slabo
jeljom i
ce nego
također
blaze jer
uštali iz
dijece na

God. 1834. ustvrđuje se da školu ovdje "nitko ne želi pohađati" (a scuola poi nessuno vuol intervenire)!, a 1848., na Vladin poziv za aktiviranje barem pomoćnih učionica, župnik L. Lučić odgovara molbom za 9 besplatnih početnica, koje roditelji ne mogu kupiti. Pomoćna je škola napokon otvorena 1867. za 5 učenika (učitelj kurat B. Lučić), te ponovno 1873.g. za 10 đaka, a učitelj je bio dušobrižnik Matković. Ta se nastava odvijala najvjerojatnije u župnoj kući. Godine 1888. Crkovenarstvo je povisilo staru crkovnu kuću zapadno od župnog stana s prizemnice na katnicu, i tu je škola bila ponovno otvorena s učiteljem dušobrižnikom Bojanićem. God. 1894.-1896. bio je učitelj ove "pomoćne učionice" domaći sin Juraj Lučić, a 1896.-1898. dušobrižnik don Tade Gamulin. Potonje je godine bila zatvorena, a opet otvorena šk. god. 1905./06. s istim učiteljem Gamulinom. Dne 16. X. 1906. otvorena je škola u novoj, sadašnjoj zgradi par stotina metara južno od župne crkve uz cestu, sagrađenoj po nacrtu Ć.M. Ivekovića od zidara J. Novaka. Novi je učitelj (do 1908.) bio mještananin Juraj Stella, ranije u Bogomolju. God. 1908. učitelj je bio Toma Koludrović iz Jelse, a njegova žena Lina podučavala je ženske ručne radove. God. 1926. upraviteljicom ove "dvorazredne mješovite osnovne škole" bila je Marica

nova vizit.
Zorzi I.a,
a (27), 66;
acija, 599;
248, 379;
enigo (38),
tovštinske
tanovljena
ratovštini
djevojačko
jano 1937.

⁵⁴ Vizit. Priuli (27), 68; Cedulinova vizit. (11), 398 i 400; Morarijeva vizit. (44), 93 i 97; vizit. Georgiis (27), 414, 416, 418-419 te Vizit. Zorzi I.a, 93; vizit. Milani, (14), 1189; vizit. Priuli (38), 100-101; vizit. Rovetta (21), 672 i 673; vizit. Asperti (21), 491 i 629; vizit. Bonaiuti (42), 369 i 638; vizit. Bečić (36), 351; vizit. Stratico (33), 94, 99 i 100; vizit. Galli (33), 126; vizit. Zudenigo (38), 181 i 183; BAH, Skakoc III. Visitationes, 530 i 535 te IV.a Visitat., 577; isto, Bordini Visitationes, Vizit. Cima, 53-54; vizit. Duboković (31), 30. - U tradicionalnoj religioznosti ovoga mjesta rijetko je u starije vrijeme bilo iznimaka: god. 1823. javlja se da Ivan Rudan p. Luke teži na blagdane, ne ide na misu, ne šalje djecu na vjeronauk i heretički psuje (BAH, br. 40/1823-1.).

Stanojević, a 1931./36. Juraj Dobronić Prosperov, oboje iz Jelse⁵⁵. - U istoj zgradi djeluje i danas četverogodišnja osnovna škola za Zastrazišće i Poljica.

(etc)

* * *

43- c

Prilog

(Ugovor za dovršetak gradnje župne crkve u Zastrazišću - Arhiv Machiedo u Hvaru, svez. D IV., spisi bilježnika Jakova Botteriija, nepaginirano)

di pi

Adi 22- Maggio -i789- Ind: e 7:a

disse

Fatto nella Terra di Gelsa Giurisd:e di Lesina in Casa abitata dalli Sig.ri Fralli Angelini in Banda piccola; Dove personal:e const:o d'innanti me Nod:o P:o, e Testij infasti personal:te costituito il Proto Michiel Raffanelli, il quale s'obbliga, e s'e obbligato di ampliare la Chiesa di S: Nicolo in Zastraxischie, costruire la sua Prospettiva; formarvi tre Capelle per pte nella Chiesa med:ma salizzare il vacuo ampliato, rimettere, ed alzare li laterali colle facciate corrispondenti al Muro vecchio a proporzion del dissegno, che resta appo li S:ri Mattio, e Lazaro Fralli Angelini, sottoscritto dal Proto med:mo, e final:te in un triennio computabile dal gno d'oggi, il volto della Nave formare, e riddurr' // a perfezione, coprendolo, ed incartandolo, purché dalli SS:ri Angelini anzid:ti unita:te alli Procri della Chiesa pred:ta sienli contati Zecchini duecento, a misura dell'Opera, ch'andra facendo; obligandosi di quanto pma dar mano al Lavoro, e porr'in Opera quel tanto, che si potra colla Calcina, che pnte:te s'attrova; promettendo di mantener; ed osservare sotto gnal obblne Dichiarando alla presenza, ut supra, d'aver avuto per Caparra Zecchini venti n:o 20 dalli prefati Sig.ri Angelini.

nella

del c

che p

pietr

gran

saliz

copr

E dall'altra parte personal:te costituiti d'innanti me Nod:o Publico, e Testj infasti li nobili S:ri Mattio, e Lazaro Franlli Angelini sunominati per nomi loro, e delli Pri della Chiesa di Zastraxischie, p(er) li qli promettono de rato (etc) s'obbligano di contar', ed esborsare al Protto sud:to li Zecchini duecento, da esso ricercati a misura dell'Opera, ch'andra facendo. S'obbligant' inoltre a tutto quello sara qui sotto dichiarato nell'estesa degl'impegni, tanto del suriferito Proto da una parte, quanto degl'impegni dall'altra; Promettendo ambe le Parti di n(on) contravenire, ma osservare in cad:a delle parti suespresse, quanto resta dichiarato nel pnte Instm:to

sped

dar

parir

spese

fosse

durar

a qlla

Segue l'obbligo del Proto

Trav

//, e

Basc

⁵⁵ BAH: Skakoc IV.a Visitat., 408, br. 505/1888 te svez. Zastrazišće, škola; Manuale del Regno di Dalmazia IV., Zara 1875, 245; ŽAZ, svez. Osnovna škola Zastrazišće; Arhiv općine Jelsa (46) IV., 4 i V., 4 i br. 2075/1925; isto, svez. XXVIII. te Računska knjiga 1930-41. i Miscelanea I, 3g (zemljište za novu školu dobila je Općina zamjenom s Antom i Jurjem Barbarićem p. Stjepana Starija školska zgrada u kući vl. Crkovinarstva služila je za II. školsko odjeljenje od 1925. do barem 1936.g., a 1933. se govori o "dogradbi" školske zgrade).

Niko

obeć:

U istoj
ca.

Egli promette, e s'obbliga d'ampliare La Chiesa, costruire la Prospettiva (etc) nel seguente modo. vid(elicet)

L'ampliataziona anzi:ta esser dovra brazza sei in lunghezza

L'altezza della Prospettiva, compresa la Cima del Cemple sara di piedi no 43- qvaranta tre

La larghezza della Prospettiva sara piedi -25-

chiedo

Il suo lavoro esser dovra di pietre da corso di grandezza da oncie -9- in su, di pietra lavorata a punta di Martello, simile al lauoro della Capella

La sua Porta sara dritta col suo Cornison, e Riminato, a tenor del disegno; ed in larghezza un poco piu abbondante di piedi quattro

li Sig.ri
e Nodro
il quale
xischie,
ned:ma,
facciate
o li S:ri
te in un
urr' // a
anzid:ti
a misura
avoro, e
attrova;
ado alla
i prefati

Li Fenestroni sarano d'altezza piedi qvattro in luce, e di larghezza piedi tre
Le Cornici sarano lavorate a tenor del disegno, ed eguali a qlle che sono nella Capella nvova, con due volute, e due Vasetti esposti nel disegno med:mo

La Stella nella prospettiva sara d'altezza piedi -4- al di fuori

Le tre Capelle per pte dovranno avere tre qvarti di sfondro per cad:a a tenor del disegno

Li Capitelli delle Capelle, e loro finte sarano fatte di stucco in maniera, che possano comparire Pilastri: e cad:a Capella dovra avere in mezzo una testa di pietra bianca corrispondente a qlla della Capella grande, addattata pero alla grandezza delle Capellette

Il Cornisone di sopra le Capelette dovra eere simile a qllo della Capella

Il piano dell'accrescimento della Chiesa, e qllo delle Capellette dovra esser salizato con pietre bianche, lavorate a martellina in modo egle a qlle della Capella

Final:e il Volto della Nave dovra ridurlo a perfezione costruendolo, coprendolo, ed incartandolo, ed imbianchindolo

blico, e
er nomi
ato (etc)
da esso
o quello,
o da una
li n(on)
chiarito

Segue l'obbligo delli Sig.ri Angelini unita:te alli Pri Loro debito sara di spedire per una volta soltanto la Barca a proprie spese p(er) levare il Proto, onde dar principio all'errezione; e perfezionata l'Opera restituirlo alla sua Casa parimente a loro spese Tutto qllo, che v'e da disfare, dovranno farlo a proprie spese, previa pero l'assistenza del Proto med:mo. E delli materiali, che vi fossero, potra l'istesso Proto valersi per porr' in Opera, senza verun' aggravio: e durante il tempo dell'errezione contribuirli le necessarie legna da fuoco

Dovranno a loro spese far tradurre dalla Valle Dubaz le pietre bianche, che a qlla parte sarano per far capitare dal Proto

Final:te cadera a loro peso di somministrare li Materiali tutti, cioe Tavole, Travi, Corde, Taggie occorrenti per l'armature, e Volti, Piombi, Ferra:ta, Cazina //, e Coppi

Pnti alle cose premesse furono li Dno Biagio Xuffich, e Steff:o di Mattio Basciza Testj chti, e pgti

Regno di
Velsa (46)
anea 1, 3g
Stjepana
1925. do

/ex margine: 24. V. pred istim svjedocima prokuratori zastraiške crkve Nikola Mateljan Beroš i Juraj Štradiot sin Ivana Pavla potvrđuju pogodbu, uz obećanje da će dati jednog radnika za rad u kamenolomu/

S u m m a r y

THE PARISH OF ZASTRAŽIŠĆE ON THE ISLAND OF HVAR

Joško Kovačić

The paper, based mostly on the unpublished archival sources, deals with history of the parish of Zastrazišće, village on the eastern end of the island of Hvar, Croatia.

The village was settled in the 15th c., evidently by settlers who came from the central area of the island, and its independent parish was founded in 1605. The parish church from the 16th c. was entirely rebuilt in the late 18th c. by the architect M. Raffanelli. The paper describes the earliest past of the village, lists its first settlers and later family names, gives a short survey of the history of its parish and presents a catalogue of the parish priests. It further supplies a detailed account of the sacred art monuments of Zastrazišće, its ancient guilds, religious life in the past and the local school.

pok
rasp
blaž
litur
"zna
suvrlitur
hum
nače
naro
vjen
opće
kastozdra
se je
opšir
temeporo
sveu
osob
netor
za m
veća